

TANULMÁNYOK
KIADJA A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR, BUDAPEST

XVI

JAJCZAY JÁNOS:
PEST-BUDAI FIGURÁK
A MÚLT SZÁZAD HARMINCAS
ÉVEIBŐL

MAX FELIX PAUR RAJZAI
A FŐVÁROSI KÖNYVTÁRBAN

STUDIEN

HERAUSGEGEBEN VON DER STADTBIBLIOTHEK BUDAPEST

XVI

JOHANN JAJCZAY:

PESTER UND OFNER TYPEN
AUS DEN DREISSIGER JAHREN
DES VERGANGENEN JAHRHUNDERTS

ZEICHNUNGEN VON MAX FELIX PAUR
IN DER STADTBIBLIOTHEK BUDAPEST

**KÜLÖNLENYOMAT A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE X. KÖTETÉBŐL. 1940.
SONDERABDRUCK AUS DEM JAHRBUCH DER STADTBIBLIOTHEK BUDAPEST, X. 1940.**

Ez az ismeretlen nevű műszaki rajzoló több mint száz évvel ezelőtt készítette, minden bizonnyal csak úgy a maga számára emlékeztetésül, apró, kis, az építészek által használt áttetsző másolópapírdarabokra azokat a rajzokat, amelyekről itt most szó lesz¹⁾ és amelyek vázlatok lehettek volna egy készülő műhöz. Talán egy abban az időben szokásos kosztümkönyvben akarta bemutatni magyarországi megfigyeléseit, főleg Pest-Buda népét, a két testvérváros sajátos figuráit. Max Paur nem volt pallérozott grafikus. Rajzainak értéke művészi szempontból jelentéktelen s az a gyanúnk, hogy esztétikai gyönyör keltésére nem is aspirált. Műszaki rajzok készítéséhez szokott kézzel tényeket rajzol, hűségesen veti papírra azt, amit lát, éppen ezért különösen tanulságosak ezek a papírlapocskák, amelyekben képzelőereje nem nyer kifejezést. Amikor mindezt előrebocsátjuk, hangsúlyozzuk, hogy nem ítéljük őt meg, nem leplezzük le mint »művészt«, annál inkább nem, mert hiszen vázlatai kétségtelenül elárulják, hogy a maga számára fedezett fel bennünket. Úgy látszik, vázlatai sejtetik, hogy vágyott megismerésünkre. Rajzaiért hálásak vagyunk annál inkább, mert egy olyan korszakba, a harmincas évek kisvárosias, pestbudai életébe, amely időből édes-kevés efféle maradt ránk, világít bele tollrajzaival. Érdekes jegyzetek ezek a finom vonalakkal és gondosan készített feljegyzések, érdemes róluk beszélni.

Paur Max Félixről²⁾, vagy mint néha aláírja magát, Pauer Miksáról úgyszólván csak annyit tudunk, amennyit egy kérvényben — amelyben iparrajziskola felállítási tervét a Helytartó Tanács elé terjeszti — önmagáról leír.³⁾ Ezt a kérvényt 1830. május 2-án, Pest város Tanácsához a Helytartó Tanács küldötte le s benne mint valami curriculum vitaeben mondja el életét, amely szerint 1807-ben Bajorországban, Hinterbruckban született és a müncheni festőakadémiára járt. Majd amikor szüleinek anyagi viszonyai rosszabbodnak s tanulmányait nem tudja befejezni, kőműves lesz. De nehéz helyzetében egykori tanára, Gaertner⁴⁾ támogatja, úgy, hogy hamarosan Wiedermann müncheni építész mellé kerül. Nem sokkal később Bécsben Kornhausel⁵⁾ rajzolója, akitől megválva 1832. május 3-án Pestre jön.⁶⁾ Május 6-án, a legelőkelőbb pesti építészeti irodában, Pollák Mihálynál talál elfoglaltságot. Pollák megbízásából a Vigadó, majd a Pesti Színház és a Ludoviceum terveivel kapcsolatban dolgozik. 1832 június 19-én Hild Józsefhez kerül⁷⁾ és az egri, a szatmári székesegyház, a ceglédi, a lovasberényi templom, a Marcibányi, Wellmann, Karczag, Döring, Almássy, Burgmann, Kehrer, Sacelláry s Wodiáner házak tervein munkálkodik. Közben Polláktól is vállal munkát. A Nemzeti Múzeum és több pesti házról készít kőbevésett rajzokat, amelyeket Tomolával akar kiadni.

Hild foglalkoztatja a bajnai gróf Sándor, a gyömrői gróf Teleki-és Kubinyi-kastély körüli munkáiban. Paur 1837 szeptember 29-én Münchenbe utazik, ahol megszerzi az építómesteri oklevelet. Kérvényéből az is kiviláglik, hogy elkészítette a Budát és Pestet összekötő híd tervét, amely József nádornak is elnyerte tetszését. A Paur által kért iparrajziskola felállításának engedélyezése tárgyában a Helytartó Tanács és Pest város Tanácsa hajlandóságot mutat, éppen ezért Paur tantervét is bekéri. Paur önálló építészeti munkát is végzett. Ő tervezte az Üllői-úti Mária Terézia laktanyát. Kassalik Ferencnek, aki a kőművesmunkákat végezte ennél a nagy épületnél, az 1845-ös számadáskönyvek szerint, utólagosan kifizetéseket eszközölnek. Egyébként a laktanyát 1842-ben készítették.⁸⁾

Paur Maxra vonatkozó néhány adatunk ezeken kívül a Fővárosi Könyvtárban lévő rajzaival kapcsolatosak. Vázlatait egy mappába gyűjtötte, amelynek felírása: »Original Skizzen aus Ungarn, Gezeichnet von Max Felix von Paur, 1837—1839.«

A fentemlített téka 18 számozott lapot tartalmaz, amelyekre a másolópapírokra készült, igen gyakran tussal meghúzott ceruzavázlatokat felragasztották. Ebben a tékában a rajzokon kívül két külön lapot is láthatunk, amelyeken érdekes, Paur kezeírásával készült feljegyzéseket is találunk. Az elsőn ezt olvassuk:

»Max Félix von Paur, Architekt aus Bayern. 1837. Hat die Ungarischen Costume gezeichnet.

Die Ansicht von Pesth ist zu haben bei F. M. von Paur, Architekt Vodjanerischen Haus, an der Donau Nro 42. 2.-ter Stock.

Den 15.-ten September 1838.«

Noha Paur kétszer is említi az 1837-es évszámot, a téka felírásán és abban az írásában, amelyben elmondja, hogy ő készítette a mappában lévő rajzokat, mégis, három évszámú rajzán más dátumokat látunk. A 12. lapon, amelyiken hajósokat ábrázol, ezt jegyezte fel: »7. Febr. 835 Ofen«. Az első és második lapon pedig, amelyen két pompásan kivitelezett, fedőfestéssel festett képecskéjét találjuk, ezt olvashatjuk: »7-ten Januar 1839.«⁹⁾ Föl jegyzésében elárulja, hogy a pesti látkép nála, a Wodianer-házbeli lakásán kapható. Ezt a pesti látképet a Fővárosi Könyvtár gyűjteményéből szintén ismerjük.¹⁰⁾ Felírása: »Pesth nach der Natur u. auf Stein Gez. v. M. von Paur, Ged. bei I. N. Burger in München«. Ez az aránytalanul hosszúformájú, 69x19 cm-es, hajszálvékony vonalakkal rajzolt, színezett litográfia a pesti Dunapartot, házaival ábrázolja. Látjuk rajta a hajóhid hídfőjét, a dunai kikötőt, valamint a Dunán számos kampósorrú uszályt, közöttük, amint ő jelzi, — a »Zrini« és a »Nádor« nevű gőzhajót. A parton nyüzsög a sok mákszem ember s apró teherhordó, négy- és kétkerekű kocsi, négy- és kétlovas, mindenfajta szállításra alkalmas alkalmatosság, fiákker meg hintó élénkítik a partot. A belvárosi templomon túli, akkori plébániaépülettől kezdve a pesti »Donau Zeile«-n keresztül a »Sperling-Gasse«-ig terjedő házsor ezen a szórakoztató látképen pontosan látszik. Az igen gondosan kivitelezett litográfián jól megfigyelhetjük a kéttornyos belvárosi templomot, a Hild építette Görög-egyházat, a Pollák Mihály tervezte Színházat, s a »hataszlopos kereskedő pitvart«, azaz a »kereskedő kar« házát a »rakpíacon«. Az »Ignác Pfeffers Bade-Haus« épületén még a felírást: »Donau-Bad« is elolvashatjuk és az egykori Európa-szálló, ma Főkapitányság épületén akár az ablakokat is megszámlálhatjuk. A Paur-féle litográfia eredeti rajzát, amely úgy a harmincas évek közepe táján készülhetett, is ismerjük; a Fővárosi Múzeum tulajdona.¹¹⁾

A rajzos tékában, bár nem tartozik hozzá, találunk egy kétoldalas írást is, amely Paur egy instanciájának kétszeri fogalmazása. Ez az írás érdekes dokumentum és az akkori viszonyokra, a grafikai művek kiadásának módjára és a művészet

helyzetére igen jellemző. Paur a Palatínus főudvarmesteréhez, Festetics grófhoz ebben a »nagyon alázatos kérvényben folyamodik« azért a kegyért, hogy az »excellenciás úr járjon közbe«, hogy egyik litográfiáját »a fenséges Nádor Úrnak ajánlhassa«, amit ő, a lap készítője, a »legnagyobb kegy«-ként venne, valószínűleg azért is, — joggal gondolhatjuk — mert a mű értékét ezzel is emelné. A németnyelvű kérvényfogalmazásokban elmondja, hogy még a nagy szerencsétlenség előtt — itt az 1838-as árvízre gondol — egy pár hónappal kezdett művéhez, Pest város »látképéhez«, amely a »kikötő felől elképzelve s egy előzetes rajz után készült«. Ez a litográfia is ránk maradt s a Fővárosi Könyvtár metszetgyűjteményében fellelhető.¹²⁾ Sok mindent megfigyelhetünk rajta. A kikötőben dunai bárkák, uszályok sűrögnek-forognak, köztük olyan angyaldíszes is, mint amilyent vázlatai között is találtunk. Az egyik árbocon kétfejű-sasos, címeres lobogót lenget a szél. A kecses gőzhajó éppen olyan, mint azt az 1839-ben írt vers alapján elképzeltük:

*»Vén Dunának ősz serényén
Viva a hullám tetővel,
Sólyom szárnyakon repül a
Gőz erő izgatta gépely.«¹³⁾*

A kirakodóhelytől, vagy amint akkoriban nevezték, az »Ausladung Platz«-tól — ezen a képen — egészen a belvárosi templomig látunk el. A téren nagy az élet. Elegáns hölgyek, urak, batár, »stráfkocsi«, piaci árusok, parasztok, cigányok kavarnak össze-vissza. Szébbnél-szebb épületek övezik a teret. Ezen a pompás lapon is látjuk, hogy amint Kazinczy leírja: »a borsével áltellenben, egy új négyszög déli végén homlokkal Budának áll a Duna-ferdőnek nevezett ház.«¹⁴⁾ Amikor megpillantja a Diána-fürdőt — amely a mai Kereskedelmi Bank palotájának helyén állt s amelyben melegített dunavízben fürödtek a régi pestiek — a már-már hetvenéves Kazinczy megilletődve állapítja meg: »Széchenyi itt szállásol«. Itt lakott hát »a legnagyobb magyar«, aki mikor kitekintett ablakából, azt látta, amit mi ma egy Szépművészeti Múzeum-beli, Rudolf Alt remek kisméretű vízfestményén: a Börze csücskét és az előtte levő dinnyevásárt.

Azonban visszatérve Paur litográfiájára, a mi építészünk a kirakodótéren szépen kirajzolta a Nákó-féle házat is, amelyet a múlt század elején építettek és 1903-ban bontottak le. Ma a klasszikus épület helyén a Gresham életbiztosító-társaság ormóttan palotája áll. A Nákó-házban, a mai Lánchíddal szemben lakott Barabás Miklós akkor, amikor 1835-ben Pestre jött.¹⁵⁾ A Dunapart előkelő épület-sorát, a kitűnő körrajz, amely Paur rajza után készült, pompásan varázsolja elénk, az azóta kegyetlenül lebontott remek házakat, amelyek klasszikus szépségéről, sajnos, már csak így beszélhetünk: egyszer volt, hol nem volt ... Ez a remek lap valóban megérdemelte a Palatínus támogatását, amelyért olyan nagyon könyörgött a kérvényminták tanúsága szerint. Egész biztos, hogy Paur éppen úgy hirdette volna művét, mint azt Perlasca tette, akinek ritkaságszámba menő ajánlatát — mert művészi, kultúrhistoriai és nem utolsó sorban pestbudai vonatkozásánál fogva sok adatot tartalmaz — érdemes megismerni:¹⁶⁾ »Meghívás Buda és Pest 6 lap részleges felvevése aláírására, 26 iznyi széles és 19 iznyi magos vizenyőstintamoddal (aquatintmanier) feketén vagy festve kiadja Perlasca Rézmetsző. Pesten, aki már több évek óta ismételte magát a honi tájak és különösen a két kir. város Buda és Pest felvevése eránti kérdése, részint a hazai természet és művészet benszülött, kedvenczeknek és ismerőknek, részint az idegeneknek kik mindegyiktől meglepetve és vonzólag érzik magokat és mindig sűrűbben az újabb lepergett időszakokban

ahol minden törekvés megtéetett arra, hogy Pest városa nem csak politikai és kereskedelmi ügyelletére de épület gyönyörjei és ékességeire nézve is, helyhetésének ízlése és czélerányosságában, külföld városival egy rangba tétessen. De mind ez üdéig sikertelen volt a felszöllítés, ezen kérdésekre csak kissé is megfelelni, vagy a távolabbi tájék lakosainak mind a két testvérváros gazdag és rajzi helyhetése tekintetét megszerezni és nekik azoknak fő szellemét képezetben tisztán szemelébe tenni. Ezen hijányon legjobb móddal segíteni s egyszersmind a hires városok és tájékok már kész tekintete rését telyesíteni bátorkodik az alulírt az itt való nevezetes és külön szépségű helyeknek és tekinteteknek folyamatját mintegy 6 lapon egymás után következtetve kiadni és hogy ezek is magokat a legjobb külföldi előadattakhoz méltán oda csatolhassák, nevezetes nagysága 26 iznyi széles 19 iznyi magos; a mit a tárgyak arány és formában való legnagyobb pontossága enged, és a kedvelt vizenyöstintamodor (aquatintmanier) választott, mivel ez mind a fekete és barna mind a természetes festékekben rajzolt nyomotokra leginkább használható. De az ilyen igyekezet sok terhével és kölcséggel van egybekötve és még annál inkább mennél felengössebb az ipar, a valódi vágynak a lehetőségig eleget tenni és a már kéznél levő gyönyör példányokkal ezen karban egy rangban állni. Nincs tehát egyéb út hátra, mint a honi művészet barátjait és az ahoz értőket kiknek fővárossok disze, mellyben ezen művészeti karra még eddig mindég a legkevesebb ügyellet fordítódott, valóban szívükön fekszik, az egészre alázatosan és szorgosan felbuzdítani s kegyeiket az aláírásra és előfizetésre ez által alázatosan meghíni azon szilárd biztossággal hogy az itteni természet ékei és művészeti pallérozódás elterjesztésében s elfogadásában minden erejökéből mellékölendő iparjokkal való e segéd munkásságokat, elismerhessük. Mint első lapnak választatott a N. Tánczteremház tekintete a Duna sorrul, szemcsői távollátás szerint a hídutcza hosszában az ide sorzott házakkal. Az eredeti munkát természetesen felvéve és a legnagyobb pontossággal olajfestékben, az itt már hires Schwint festőtől napszerte nálam »a Magyar Király« című házban a második emeleten szemügybe lehet venni, a hol tulajdonképpen az aláírás lajstroma is jelen lészen. Nemkülönben későbbben minden következő tekintetek egymásután megláthatok lesznek, még pedig Börzepiacz, a Várospiacz, a Ludoviceum, a kir. Budavára és a távollátás mindegyik városra a szőlőhegyekről, Neustift mellett Budán, ez mind Schwint felvétele után. Mind a 6 lap megjelenend e jelen év lefolytával, még pedig az első lap az 1834 ki martius hónap kezdetén, ezt követi azután több a többi 5 lap minden másod hónapban egy lap jelenend meg. Ára minden fekete vagy barna nyomtatott lapnak 4 ft. pengőben, Aquarell vagy Guacheban legszebben kifestve 6 ft. pengőben állíttatott meg. Az aláírásnál csak az első lapra van az előfizetés intézve, ennek küldésével a másodikra s így tovább, egész a hatodikig, mellyhez csinos boríték adatik. Előfizetni lehet Müller, Tomola és Grimm, Hartléban és Ifj. Kilián Urak művészeti és könyvkereskedésökben. Pesten januariusban 1834. Perlasca D. Rézmetsző lakik a Színház-piaczon »a Magyar Király« című házban a második emeletben.« Boldog korszak, amikor »vizenyős tintamodorban«, »szemcsőtávlattal« készültek a grafikai művek!

Változnak az idők. A mai rettentő tülekedés, lárma közepette már régen nem tudjuk megfigyelni, amikor a költő szerint: »Harangoznak Óbudán, áthallatszik a Dunán.« Nagy házak szegélyezik az uccákat, kötengerben élünk s rendesen büszkén hangoztatjuk, hogy Budapest milliós város és tradíciója nincs, vagy alig-alig van. Holott azt kellene mondanunk, hogy városunk múltját csak felületesen ismerjük. Már régen világvárosnak hirdetjük a két testvérvárost, melyről Kazinczy még mint »királyi Budá«-ról és »boldog Pestről« beszél. Az 1820-as években veszi kezdetét a nagyranövés, a metropolis körvonalai bontakoznak. 1829-ben Széchenyi

1.

2.

István gróf már így ír: »Ungarns Herz ist Pest und Ofen. Ein Engländer heist diese beiden Städte Budapist.«

Amikor Paur nagyban tevékenykedik Pest-Budán és a megbeszélésünk tárgyát képező rajzokat is készíti, amikor a maga módja szerint vázlataiban lerögzíti a két város életét, Pongrácz Lajos 1838-ban költői jóslatában már kimondja a »világváros« nevé:

*»..., hogy két részből
Légy már akkor egytest,
S az összefort testnek neve
Legyen majd Budapest.«*

És hogy következtetésünk láncát befejezzük, idézzük Bismarckot, aki mint ifjú férj, túlradó érzelemmel fiatal felesége iránt, Pestről, neki írt levelében így szól:¹⁷⁾»Wien würde sehr bei Dir in Preise sinken gegen Buda-Pescht, wie der Ungar sagt.« Ő már Budapestről beszél, amelytől úgyannyira el van ragadtatva, hogy szépségét Bécs és Prága fölé emeli: »Du mein Engel, fehlst mir um diese Ansicht mit Dir genissen.« Nem tud betelni a várbeli ablakából szemei elé táruló gyönyörű kilátással, mely mindenkit megbabonáz. Andersen¹⁸⁾ is, amikor Pest-Budán jár, első mondatában a tündéri látképről szól és aztán arról a varázslatról, amely minden idegent csodálatba ejt, a pestbudai népről: »Ungarische Dandys, Handelsleute, Griechen und Juden, Soldaten und Bauern drängten sich zwischen einander;« Meglepi ez a kép Bismarckot is, akinek már a hajón utaztában »orientalische und occidentalische Nationen, schmierige und gewaschene« tűnnek szemébe. Ennek láttán elragadtatva — a későbbi kancellár — többször is mondja sajnálkozva: »Kár, hogy nem tudok rajzolni, hogy mindezt megörökítsem.« Az idegen számára vonzó a város lakossága. A »Wegweisereken«, a leírásokban erre minden szerző hosszasan kitér. Schams oldalakat szentel Pestet és Budát tárgyaló műveiben a pesti lakosság sokféleségének ismertetésére.¹⁹⁾

Görög, rác, zsidó, magyar, szlovák, erdélyi, osztrák, cseh, svájci, tiroli, olasz, francia, bajor, sváb, szász, rajnai, lotharingiai vándorol Pestre, ahol »keresi szerencsét és naturalizálódik«, mert »az élet itt szabadabb és közvetlenebb mint másutt.«²⁰⁾ Ma már ezt a bábéli sokaságot csak leírásokból ismerjük. A múlt század első felében az egyes népcsoportok néha tömegekben együtt laktak. így a tótok Újlakon és a Józsefvárosban, a rácok Pesten szétszórva, Budán viszont egy tömegben éltek a németek s ezenkívül a Ferenc- és Terézvárosban. Nemcsak beszédjükéről, ruházatukról, viselkedésükről, de arcuk színéről is megismerték egymást a nemzetiségek. A pestbudai sajátos életnek jellegzetes volta vonzotta a grafikusokat, az írókat s ebben Paur sem volt kivétel. Hogy ez az élet mennyire színes, mennyire különös s minden más városétól szembetűnően eltérő volt, arra jellemző, hogy akadt olyan zenész aki ezt egy zongorára írt műben is illusztrálni akarta.²¹⁾

Furcsa konglomerátum volt ez a lakosság s nem csoda, hogy Munkácsy a Szép Literatúrai Ajándékokban²²⁾ így írt: »Pest lakóssi nyugtalan Nép«. Noha majdnem mindenki németül beszélt, legtöbbször lelkes magyar és vágyódik az asszimilálásra. Hál' Istennek Kisfaludy Károly sötét jóslata nem vált be — bár megértjük aggodalmát, amikor szomorúan írja — »Rákosi szántó a török alatt« című költeményében:

*»Pestbudáról sok nép kijár,
Alig értik nyelvünket már,
Hej ! maholnap a magyar szó
Ritka mint a fehér holló.«*

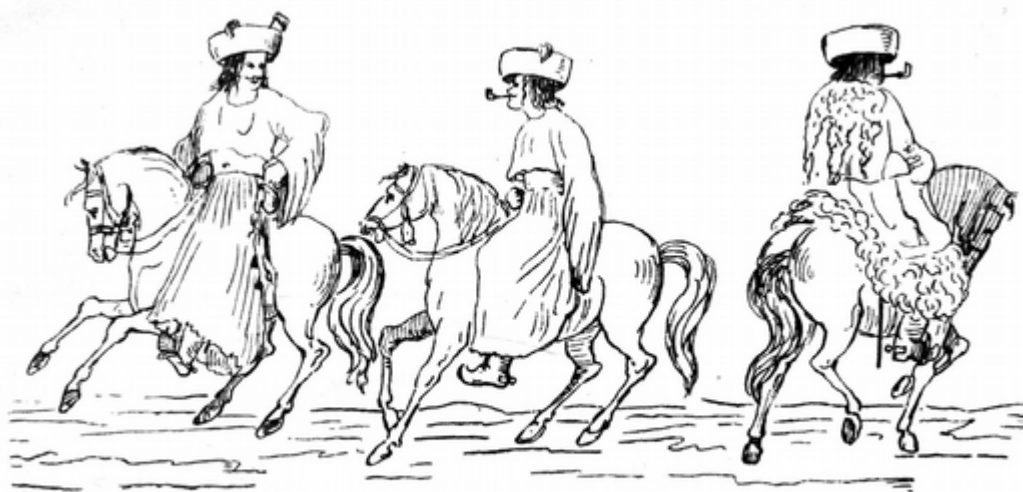

Az állapotokra jellemző és bizonyára találó is Czuczor epigrammájának egyik sora: »Pinczér és tekeőr magyarul Budapesten alig szól«. De, hogy a mérleget a tárgyilagosság jegyében helyrebillentsük, állapítsuk meg, nem kellett sokkal több, mint egy félszázad és Kosztolányi már ezt írhatja le »Budai idill« című versében:

*»Ám a német szó ma ritka,
Csak ha nagy a gazda titka,
Akkor mondja németül.
Német erkölcs, jó magyarság
Jó barát lett itt hamarság
S tiszta frigyben egyesült«.*

Azért jellemezzük a süvölvény várost ebből a szempontból, mert a hazafias gondolat éppen Paur idejében erősödik. A város — amelynek rajongója a jóságos akarató Nádor, akinek egyik életcélja azt fejleszteni, szépíteni — most veszi fel polgári jellegét, a kis barokk fészek most lesz naggyá, magyarrá. Az egységes városkép most alakul ki, a biedermeier mellett a romantika bontogatja szárnyait és Pest-Buda már nem a régi csendes, vidékies városka. A polgár a saját erejére utalva öntudatosá lesz, patrícius akar lenni, megbecsüli a várost és ápolja a lokálpatriotizmust. Üzletből, kereskedelemből, iparból él, a munka már erény, a szorgalom kötelesség. A pestbudai polgárnak még egyszerű ártatlan az élete és szokásai Paur ittartózkodása idejében. Jókedélyű, szereti a természet szépségeit, amellyel a Mindenható a budai hegyek s erdők alakjában megajándékozta. Minden valamirevaló embernek, főleg a budaiaknak-szőlője van, de már csak passzióból. Ligeteket terveznek. A barokk házak mellett, amelyek tetőzetéhez ma már oly közel emelkedett a járda szintje, még sok a kert s már kezdik fásítani az uccákat. A harmincas években előkelő ember Pest-Budán még kevés lakik, a polgárok »maguk közt« élnek. A jobbmódúak kávéházba, az egyszerűbbek vendéglőkbe, kocsmákba — ahol idegenek is megfordulnak — járnak, hogy a messziről jött emberektől, utasoktól, fuvarosoktól híreket kapjanak. A különböző rangú, rendű emberek, katona, polgár, városi, előkelő állami tisztviselő, mágnás, úr és paraszt, magyar, német, iparos, jobbágy békében és mégis valami komplikált feszültségben élnek. Tradíciót ápolnak ugyanakkor, amikor mások már reformokon törnek a fejüket. Az újításnak közvetve melegágya a szegénység, a társadalmi ellentét, a sok előjog, a cenzúra stb. A romantika, a naturalizmus, a szentimentalizmus, a polgári szigor, majd a földművesség, a kézművesség, az ipar, a gyár, a hitelélet újjáalakulása, a parasztgúnya, csizma, Vatermörder, s a városi frakk különös egymásmellettsége, a bontakozó irodalom, emlékkönyvbe való vers, almanach-kultúra, a hit és a természettudományos hitetlenség különös atmoszférája nehezedik az emberekre. Valami kialakulatlan osztályharc settenkedik már a lelkekben, amelyet majd némiképp tisztáz — eligazít vagy elsöpör — 1848.

Amikor Paur a harmincas években Pest-Budán él, nem érdekli a két testvér-város polgárságának helyzete. A polgárság kialakulását ő tökéletesebben megfigyelhette Münchenben. Paur kora gyermeke s noha nem egetdöngető jeles művész, mégis motoszkál benne valami és lelkében megérzi a kezdődő demokratikus felfogást, a kezdődő társadalmi alakulást. Ezért fedezhető fel rajzaiban a romantika mellett a realizmus s a zsáner felé való hajlás, amelyek kétségtelenül az új eszmék, a reformok hatása s befolyása alatt veszik a művészetben is kezdetüket, éppen a múlt század elején. Ezért megfigyeli a magyar nép életét, amelynek kétségtelenül exotikuma is nagy vonzalmat gyakorolt rá. A pestbudai élet sok alkalmat nyújt számára a népies dolgokon kívül, amit keres is és minden teketória nélkül nagy

3.

4.

5.

kedvvel veti papírra a város uccai figuráit, árusokat, kikiáltókat stb. A »népet« nem idealizálja, a parasztot nem ünneplőben rajzolja s mert nem hamisítja meg a látottakat, még nehézkeségét, esetlen rajzait is megbocsátjuk.

A levegőben volt az, amit ő csinált. Gondoljunk csak a népszínmű alakulására. Szigligeti »Lidércek« című darabjában már 1834-ben fellelhetjük a népszínmű elemeit, alakjait, később azután a »Szökött katoná«, a »Rab«, a »Két pisztoly« a »Csikós« és a többi drámai mű csupa olyan népies színmű, amelyhez Paur rajzai akár mint illusztrációk is illenének. A jobbágysors iránti naiv érdeklődés a politikában csakúgy mint az irodalomban, kétségtelenül a demokrata felfogás alakulásának előjele. Már Gvadányi »Peleskei nótáriusá«-ban, Kisfaludy Károly műveiben s a többiek költészetében határozottan felfedezhető a néphez való közeledés. A képzőművészetben

a magyar parasztot, szinte azt mérnök mondani, Bikkessyn kívül Paur fedezi fel, aki minden szentimentalizmus, érzelgés nélkül mohón közeledik, ha ceruza van a kezében, a nép felé. Ez a korai érdeklődés a népies iránt nála, mint rajzolóknál akkor különösen meglepő, ha arra gondolunk pl., hogy Erdélyi János irodalmi gyűjtése csak a negyvenes években jelenik meg s a »magyar népköltészet — mondja Erdélyi bevezetésében — mindeddig azért nem részesült megbecsülésben, mert senki sem ismerte termékeit«, illetve, s ezt már mi állapítjuk meg, senki sem érdeklődött különösebben a nép iránt. Valóban a »levegőben« volt a nép felfedezése, mondtuk. Nézzük csak meg a harmincas évek utáni metszeteket, miként törekszenek népies, apró jelenetekkel tarkázni műveiket. Például Hoffbauer János rajza után készült Gurck Eduárd metszetén, amelynek címe: »Pest és Buda fővárosának képe. Rákos mezejéről nézve, az ugyanott próbára felállított Vass-útnak rajzolatjával« mennyire tele van hintve a »nép«-pel, subás, szűrös paraszttal, gyümölcsös kofával, tótokkal, lovaskocsissal, mesterlegénnyel stb., akik egészen indokolatlanul ott lézengenek a képen.

A pestbudai festők, akiket Schams körülbelül ezidőtájt felsorol²³⁾ vagy 35-en: Bencse Mihály, Boutillone Lajos, Brausch János, Denk József stb. ismeretlen, vagy alig ismert festők, noha a levegőben volt a népi zsáner, mégsem festenek olyanszerű képeket, mint amilyeneket Paur rajzolt. Ezek a festők legnagyobbbrészt arcképeket készítettek és pedig olyanképen, amint Kazinczy mondja: »Pesky, arcképeket ad, híven és szelíd árnyékolással s szemet csapodárkodó ecseteléssel.«²⁴⁾

Paur kezdetleges rajzai utáji még vagy 20 évvel később, egy osztrák festő lesz a magyar paraszt igazi nagy festője. Pettenkofenre gondolunk, aki rajongója lett a magyar Alföldnek és a magyar parasztnak s amikor felfedezi Magyarországot a maga számára, vagy egy negyedszázadon át jár hozzánk festeni; nem tud megválni a magyar vásártól, az aranyszínű kalásztól, a mézillatos, virágos réttől, a bokorerdőtől, a munkás magyar néptől. Rendületlenül festi a magyar nap éltető s herasztó sugarát, a tanyát, kunyhót, kútágast, a magyar életet, nagykosaras asszonyokat, öreget, fiatalot, parasztot és cigányt. Ő az első, aki nem a népszínmű kifésült alakjait veti vászonra. A magyar népet és a magyar életet nem exotikumnak nézi. Az ő nyomán, az ő révén jönnek idegenből mások is, így: Müller K. Lipót (1834—1892), Tholen Ottó (1828—1889), Jettel Jenő (1845—1901), Blau Tina (1845—1916), Lang Heinrich (1828—1899). Természetes, hogy Pettenkofen előtt is akadt, de különösen utána, sok festője a magyar népi életnek: Barabás, Borsós, Cánzi Ágost,

Titkos, a magyarrá lett Marastoni, Molnár József, Jankó János, Thán Mór, Wagner Sándor, Böhm Pál, Munkácsy Mihály, Mészöly Pál, Aggházi Gyula, Lotz Károly, Székely Bertalan, Deák-Ébner Lajos, Vágó Pál, Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Torma János, Vaszari János, Fényes Adolf, Rudnay Gyula stb. És ki győzné felsorolni Aba-Novák Vilmosig a festők végeláthatatlan sorát, akik szeretettel fordultak a magyar, a hazai témához, mikor ecsetet vettek kezükbe, éppen úgy, mint Paur Max, amikor a magyar parasztot rajzolta. Paurnak, amikor Pestre érkezett, minden biztonnal nagyon különösnek tűnt a magyar paraszt.²⁵⁾ Vázlatainak jóval több mint a felén ezeket láthatjuk. Érdekes, hogy 1838-ban az árvíz idején Paur valószínűleg Pesten tartózkodott és mégis ennek a szörnyű katasztrófának egyetlen jelenetét sem örökítette meg, legalább is vázlatai között egyet sem találunk. A 26 láb magas víz és a 2251 összedőlt ház nem kényszerítették arra, hogy ceruzához nyúljon. Ő is úgy járt, mint azok az idegen utazók, akik bennünket ezidőtájt meglátogattak, mindenről megfélelkezve, csupán a magyar viseletet csodálták, bár a hazai folyóiratok is a harmincas években, rengeteg cikkben számolnak be a magyar nép viseletéről. A paraszt naiv romlatlansága meghatja a városi embert, de meg a betyáromantika iránti érdeklődés is éppen virágkorát éli. Paur minden lapján látunk parasztot, akiket gatyában, bundában különösen szívesen vet papírra. A tótokat is kedveli (3., 4., 5., 11., 14., 17., 18. lap), de vázlatai között találunk ruszint (18. lap), románt is (11., 14. lap). Egyik-másik rajza alá oda is írja: »Jaziger, Cumanier, Walach, Ruize« stb. Az etnográfia állandóan foglalkoztatja és amikor kifejezetten kosztümöket rajzol — mert ilyet is találunk bőven lapjain — leírja a ruhát, főleg a színeket jelzi, nem egyszer magyarul is. A 15. lapon megemlíti pl. hogy »János Perkel«-t rajzolta le: »Roth Leibl mit Gelb, der Zotten blau«. A 12. lapon: »Laibi Weste national blau, mit zinnenen Knöpfe«.

Aziránt nincs kétségünk, hogy Paur nagy igyekezettel tanult magyarul, amit a felírások is bizonyítanak. Pl. ilyeneket jegyez fel a 12. lapon: »Weisser Harisnya, Mantel-köpenyek — vagy — Ing-Hemd, Gatyá-Hose Leinwand, Tsisma-Stiefel, Sarkantyú, Süveg« stb. Paur a 15. és a 16. lap egy-egy rajza alá »Bájná«-t írta. Ez a feljegyzés érdekes, először, mert pontosan, a lehető legnagyobb részletességgel népviseletet ábrázol, másodszer igazolja, hogy járt Bajná.²⁶⁾ Bajna nagyközség az esztergomi járásban. A XIX. század első felében gróf Sándor Móric birtoka; ebben a községben volt európai hírű ménese, nagy tehenésze és juhászata. Az uradalom kastélyát még gróf Sándor Mihály építtette a XVIII. században, amely jelentős lehetett, mert egy feljegyzés szerint: »Bájna az uraságnak szép, kastélyával s jeles vadaskertjével ékesítetik.«²⁷⁾ A híres lovas, gróf Sándor Móric építtette át 1834-ben, akkor, amikor házasságot kötött egy Metternich hercegnővel. Az átalakítást Hild József²⁸⁾ vállalta, ami azt is megmagyarázza, hogy s miként került a mi vázlatkönyvünk rajzolója Paur Max, Bajnára. Mint Hild építészeti irodájának alkalmazottja, az építési munkálatokat vezette. Vájjon mi része volt Paurnak a dombon álló előkelő, oszlopos kastély tervezésében? — nem tudjuk.

Parasztalakjai, akiket Paur lerajzolt, egy-két kivételtől eltekintve, főleg férfiak, a Pusztá fia. Hosszú, legtöbbször befont hajúak,²⁹⁾ úgy, amint azt még 100 év előtt a magyar paraszt hordta, sokszor orsón kondorított halántéktinccsel. Akad a pödrött bajúszosok mellett csimbókos hajú is, hiszen a nótabeli »göndör hajam levágva« 1848 után válik szokássá, amikor a besorozott parasztnak levágják hosszú haját.³⁰⁾ Toll- és virágdiszes, széleskarimájú kalapot is látunk parasztjain, régimódi kanászkalapot, sőt kun süveget is.³¹⁾ Leggyakrabban azonban a csákós süveget örökíti meg, amely mellett ott az elmaradhatatlan pipa. Ez a süveg mellé tűzött pipa jóformán minden alakján fellelhető, amit azonban ne tekintsünk valami kuriozitásnak, hiszen ezidőtájt feltűnően sokszor emlegetik a megfigyelők, hogy

a magyar — de nemcsak a paraszt — nagyon dohányos: »Dass die Magyaren das Tabakrauchen leidenschaftlich lieben sollte den Lesern mitgetheilt werden und ist mitgetheilt worden, was allenfalls noch zu bemerken wäre ist, dass sie grosse Freunde schöner, seltner Meerschaumpfeifen sind, deren nicht nur einige Dutzende, sondern auch Sammlungen von einigen Hunderten haben; in dem Hause eines Grafen F—es fand ich eine Sammlung von einigen Tausenden, welche ihn vielleicht dreissig oder vierzig tausend Gulden gekostet haben mochte, aber auch wirklich kostbare Schätze enthielt. Diese Liebhaberei ist aber freilich nur für Reiche; dem Parasztember fällt es nicht ein Sammlungen anzulegen. Seine Wünsche reichen nicht weiter als eine tüchtige Podrocsaner Pfeife zu besitzen, aus welcher sich auch recht angenehm rauchen lässt, wenn man nämlich nicht gezwungen ist die Sorte Taback zu rauchen, welcher der Parasztember raucht.«³²⁾ Mások megrójják ezt a túlzott, örökös pipázást, dohányélvezést. Jankovics például: »Ueble Gewonheiten, welche bei den Einwohnern beider Nachbarstädte häufig anzutreffen sind, das übermässige Rauchen und Schnupfen des Tabaks und die Augengläser.«³³⁾ A pipák rejtélyes tudományába sok folyóirat »tanulmánya« vezet be bennünket. Mi a »Hazánk 's a Külföld«³⁴⁾ cikkét idézzük a sok közül, amely szerint: »Mind között leghíresebb volt a debreceni kupaknélküli (pipa), alakja szegletes, színe fehér, s ha már piszkos, tűzbetéve főnixként újjá lesz«. A debreceni sugárpiros öntött, rézkupakos, a sáropataki, dobóci, selmeci, a tajték- és »paszulypipa«, mind-mind közismert.³⁵⁾ A pipához tartozott, — amit Paur sohasem felejt el szintén odarajzolni — a kostök dohányzacskó, amelyet kivarrtak, csipkéztek s bőrsallanggal derékszíjról csüngve hordtak, kovával, taplóval, tűzcsiholó acéllal stb.-vel. Éppen olyan ez, mint amelyet Gvadányi Peleskei nótáriusában is megírt:

*»Jól ivott a gulyás, megtölté pipáját,
Nékem is szinyoros sallangos zacskóját
nyújtotta, azután . . .«*

Magyar alakjait Bikkessy is kucsamamellé tűzött pipával ábrázolja.³⁶⁾ A bocskoros tótokat szűkszájú ingujjban, legtöbbször börmellessel rajzolja Paur, míg a magyar alakokat igen gyakran lobogó ujjú, rövid derekú ingben, úgy, hogy a nadrág felett az egész has a köldökkel együtt kilátszik. A szélesujjú, ú. n. borjúszájú ing Bikkessy szerint is: »rövid,³⁷⁾ minek következtében a törzs télen nyáron fedetlen, ha nem kötik fel széles bőrvüket«. Továbbiakban ő is leírja a vászonnadrágot (gatyát) és a magas posztókalapot.³⁸⁾

Paur parasztja is legtöbbször bőszárú gatyát hord. Kíséreljük meg ezt a viseletet mi is az idegen szemével nézni s akkor bizony igen-igen furcsának találjuk. Bismarck már *idézett*, feleségéhez írt leveleiben többek között elmondja Pestről kocsin való elutazását. Parasztkocsisát szinte úgy írja le, mintha egy Paur-rajzot akart volna elmagyarázni: »A kocsis barnaarcú, bajuszos, széleskalapos, hosszú, zsíros, fénylő, feketehajú, vászoninge csak a gyomráig terjed és egy tenyérnyi szélességű öve a saját bőre, amely kilátszik, amely alatt aztán a fehér nadrág vette kezdetét, amelynek minden szára elég lett volna egy asszonyi szoknyának is. Ez csak térdig ért. Csizmáján sarkantyú díszlett«. A sarkantyú fontosságát igen jól megfigyelte Bismarck. Paurnak is majd minden alakján felfedezhetjük azt a furcsa szerkezetet, mely nem egyszer tallérnagyságú. Csaplovics³⁹⁾ nem kis gúnnyal mondja el, hogy a magyar azért nem megy ipari pályára, mert ott nem hordhat sarkantyút. Pl.: »hogyan nézne ki a pincér sarkantyúval?« Visszatérve a gatyára és a magyar szűk nadrágjára, amelyeket Paur nagy igyekezettel ábrázol, idézzük a már említett Ellrichet, aki annyi megértéssel és legtöbbször komoly tárgyilagossággal beszél

róluk.⁴⁰⁾ Elmondja egyhelyt, hogy a magyar a viláért sem cserélné el a magyar nadrágot, s inkább meghalna, mintsem, hogy német bugyogót hordjon.⁴¹⁾

Paur sok képen látjuk, hogy bundát, szúrt, gubát, subát hordanak alakjai. A bunda akkori formája számos leírásból maradt fent. Ellrich a következőképpen ecseteli: »Dieser Schaafpelz aber, welcher dem Grundsatzte, das Alles was gut für die Kälte ist auch für die Hitze sein muss, zufolge im Winter wie im Sommer getragen wird, bleibt zwar immer derselbe, stellt sich aber dem mäsichlichen Auge unter verschiedenen Gestalten dar, in dem im Sommer dass Rauhe, die Wolle gegen dass Licht des Tages gewandt im Winter aber dem Leibe zugekehrt wird. Der Fremde, welcher an einen Sonntage ein ungarisches Dorf betritt, und die ganze Gemeinde in Schaafpelze gehült, vor der Kirche erblickt, wird sonderbar überrascht, es ist nicht zu leugnen, dass eine so beschaaufpelzte Gemeinde von einigen hundert Individum sich recht interessant dasteht, ein warhaft patriarchisches Ansehen hat; ein tiefer Ernst, eine düstere Melancholie, welche sich in den Zügen des Ungarns aussprechen, erhöhen das Interesse, und das Auge verweilt um so lieber auf solch einer Gruppe.«⁴²⁾ Bikkessy viszont megmagyarazza a bunda egyik tartozékát: »... hátul fekete, vagy fehér báránybőr lóg le, amelyet hidegben, esőben húznak a fejükre, védekezésül az időjárás ellen.«⁴³⁾ Az idegen megcsodálja, a magyar megbecsüli ezt a legfontosabb ruhadarabját. A magyar folyóiratok, kalendáriumok is sokat beszélnek róla. Ízelítőül idézzük a magyar jobbágy dalát:

*»Ha vasárnap eljön, ciffrázott bundában
Megyek hálát adni Istennek házában.«⁴⁴⁾*

A szép, magyar viselet, vagy mint régen mondták, a »tájviselet« nemcsak Paurt unszolta örökös rajzolásra. Úton-útfélen, minden utazó vágyódik megörökíteni a festői ruhákat. Bismarck többek között így ír:⁴⁵⁾ »Szeretném ezeket a vad arcokat a felizgatott szemekkel és a festői viseletet, amely nagy drapériákban lóg le róluk úgy, mint ahogy tegnap láttam, részedre megörökíteni.« Paur parasztfigurái a népdalok hősei és ezekről, valamint szokásaikról fokozódó érdeklődéssel írnak. A paraszti viselet és a néprajz iránti buzgólkodás nem szűnt meg s amikor például: »jelesebb minőségű barmainkat mutatják be Párizsban, teljes felszerelésű kanászt is küldenek ki.« A Vasárnapi Újság⁴⁶⁾ még a kanász képét is közli. Cikket is írnak róla s megjegyzik, miszerint: »bizonyosak lehetünk afelől, hogy ezen ifjú kanász nem fog a külföldön köznépünk osztályának bárgyúsággal gyalázatára lenni.« Mintha a Gyöngyös Bokréta egy figuráját mutatnók be. Kocsist, kútfúró parasztot,

6.

»tsikóst«⁴⁷⁾, gulyást, bivalycsordást, juhászt, kondást, kanászt, földművest, mint Prónay mondja,⁴⁸⁾ »Ein schöner Menschenschlag,« akik kezében fokos, »Streitstock«, ostor, karikás, vagy somfagyökérből faragott pásztorbot, mindig úgy, ahogy elébe kerül, rajzolja őket Paur. Ezekkel az alakokkal legtöbbször valószínűleg a pestbudai vásárokon találkozott, amint a — mai Kálvin-téren a Pesti Hazai Bank palotájának helyén állt — »Két pisztoly«-ból áldomás után kijöttek azok az alakok, akiket Bismarck »Petyáren«-nek nevez.⁵⁰⁾ Lovasokat, »viczkándozó« lovakat — hiszen Ellrich szerint⁵¹⁾ is »a magyar ló a legjobb hírű

és erre valóban méltó« — szívesen rajzolta Paur. Már Bikkessy is több karcot készít vadlovak megfőkezéséről,⁵²⁾ így pl. a mezőhegyesi »Tsödörös«-öket is megörökítette, míg egy másik karcán, melynek címe: »Ein Tsikösch auf einem Wildfang« ugyancsak ilyenyszerű jelenetet látunk. A Prónay könyv címlapján is lovat zabolázó lovast látunk, mint amilyeneket Paur vázlatai között is találunk. Paur kedvenc témája a részegek megfigyelése, amelyekből ugyancsak bőven akad modellje Pest-Budán. Schmidt Adolf⁵³⁾ nem rest és összeszámálja Pesten az ivóhelyeket. Szerinte 800 bor- és sörmérőház volt az ő idejében csupán Pesten.

Prónay⁵⁴⁾ azt mondja, hogy, a pesti vásár típusa a népünnepnek. Paur a bódé- és barakkvárosban vásárok idején a »külárúk és honi cikkelyek« közt, mert »kereskedelmünk és iparunk nagy előlépéseket tett«, sok megfigyelést tehetett jövés-menés közben. Ezeket a vásárokon csupa neki való téma tárult szemei elé. Egyébként szinte nincs leírás Pestről és Budáról, amely ezeket a vásárokat ne magasztalná. Patasics azt mondja, hogy: »Pest az ausztriai birodalomban Bécs után a legnevezetesebb kereskedőváros, ahol vagyon minden esztendőben négy fővásár: József, Medárdus, János fővétele és Leopold napján. Minden vásár két hétig tart. Az első héten a vevések és eladások vannak, a másik, vagyis vásárhéten kicsinyben szoktak megtörténni. Marhavásár pedig minden héten szerdán az Üllői Vámházon kívül tartatik.«⁵⁵⁾ Schmidl a bennünket érdeklő vásárról részletesen ír: »Der pester Handel ist zwar immer ungemein Lebhaft, aber er konzertrirt sich hauptsächlich, während d. 4. grossen Jahrmärkte. Man berechnet das in der vierzehntägigen Marktzeit bei 20.000 Fremde, und 14.000 Wägen die Linien passiren. Das Jahr hindurch landen, bei 8000 Schiffe, deren Ufergelder um 4020 fl. verpachtet sind. Ein grosses Schiff zahlt täglich 6., mittleres 4., kleineres 3. Die grossen Schiffe sind hier schon mit 6—8000 Z. befrachtet. Dengesamnten Waarevorrath schlägt man zur Messzeit auf 6—7 Millionen Gulden an. Die Hauptprodukte sind Wolle, rohe Häute, Knopfern, Honig, Wachs, Wein, Slivowitzel. Auch die gewöhnlichen Wochenmärkte (Dienstag und Freitag) sind für die Fremden höchst interessant. Bei 1000 Wägen kommen von allen Seiten in die Stadt. Am lebhaftesten geht es auf d. Rathausplatze zu, wegen d. grossen Mannigfaltigkeit d. ausgestellten Lebensmittel. Alle Gattungen Backwerke sind in gewaltigen Piramiden aufgetürmt und nur mit Mühe windet man sich durch Haufen von Obst, Gartengewächsen ecc. an der Nordseite des Piaristenklosters hängen an Stangen Legionen v. Czismen, welche vor den Verkaufe gleich mit Hufeisen und Nägeln beschlagen werden. Eine andere Wand ist ganz mit Heiligenbildern in Rahmen bedeckt, welche Judenweiber unter Erzählungen der Legänden! Verkaufen ...« »Krebse, eine liebblingsspeise des Volkes, werden gleich an Ort und Stelle gesotten und von der Mänge in Gehen verzehrt. Nicht gering ist die Masse der Fische unter denen der Hausen, der König d. Flussfische_N und der köstliche Fogos besondern Anwerth finden. Zwischen der Pfarrkirche u. d. Piaristenkloster ist d. Markt für Mehl und Rauchfleisch. Die Juden treiben ihren Kleiderhandel vor d. Briefpost. Auf d. langen Halbzirkel d. Landstrasse breitet sich die Wagenburg von Kalk-, Getreide- u. Heufuhren aus.«⁵⁶⁾

A vásárokra, főleg a hetivásárokra való kijárás bizonyára a pestbudaiak nagy szórakozásai közé tartozott, amelyekről néha sok humorral írnak. Anton B ..., a »Lebensbilder«-ben⁵⁷⁾ hosszú gúnyiratot szerkeszt ezekről a hetipiacokról. Csütörtökön tartották hetenként a lóvásárt. Paur valószínűleg itt figyelte meg a szökött katonaszerű »Csikosch«-t, akit egyébként Csaplovics⁵⁸⁾ nevez így: »A szemet fárasztja a rengeteg juhnyáj és marha, amelyekből néha 30.000-et is hajtának fel. A lóvásáron külön nézik a kocsiba fogott lovat és a betört és be nem tört csikót. Utóbbiak közül hosszú rudakkal válogatják ki a csikosok a megvett

lovat, amelyet kocsira fektetve visznek haza új gazdáik. Müllertől⁵⁹⁾ tudjuk meg, hogy a Széna-piacon, a mai Kálvin-téren inget, mellényt és amit Paur annyira szeretett rajzolni »Gatya-hosét« is lehetett venni. Még térkép, »Situationsplan« is jelent meg a vásárról.⁶⁰⁾ A »Tandl-Markt«-tól a Grüner Markt-ig lehetetlen felsorolni a sok-sok vásárt; utóbbin egyébként a soroksáriak álltak »die bieten Rahm und Butter die Brot, Milch und Topfe-Waare.«⁶¹⁾ Mennyi látnivaló volt ez Paurnak!

A vásári jelenetek közül sokat lerajzolt. Különösebb gonddal örökítette meg a dinnye-, (10. lap) és a bunda-vásárt (1. lap). Utóbbin pompásan illusztrálja a próbáló, pomádéval hegyesre pödört bajuszos parasztokat, amint asszonyaik mustrálják a gyönyörű kivarrott »szőrös bundákat«. Paur alá is írta: »Bunda-Markt« sőt rajzához még nevét is odabiggyesztette.

A dinnyevásáron többen válogatják, vásárolják a súlyos, izes görögdinnyét. A halombarakott gyümölcsöt kínálva a kofa éppen egyet meghasított és gyönyörű vörös belét mutatja. Mint Arany János nevezi egyik versében, »gyékényes, abroncsos alföldi szekér« áll az árusító asszony mögött, amely ugyancsak tele van dinnyével. Nagybajuszú magyarok alkudoznak körülötte. A dinnye is az a gyümölcs, amit Paur valószínűleg Pesten látott először és így mi sem természetesebb, mint-hogy menten megörökítette. Schmidl is megjegyzi: »Den Nordländer geben die umgehäuren Thürme von Melonen einem interressantem Anblick.«⁶²⁾ Pompás vizesdinnyék tornyosulnak nagy halomban a Dunaparton, amelyet kocsin, hajón hoztak fel ide.⁶³⁾ Müller⁶⁴⁾ a következőképen verseli meg:

*»August bringt uns Melonen viel
Mit Gelb und Rothen Mienen.«*

Pest-Budán még dinnyeversenyt is rendeznek, sőt tánccal egybekötött dinnyeünnepélyt⁶⁵⁾, mert nagy a becsülete ennek a nálunk kitűnően beérő gyümölcsnek.

A dinnyevásár azonban nem mindig olyan rendez, kedélyes üzlet, mint amilyennek Paur is bemutatja. Iktassuk ide az egyik jelenetet, hogy erről meg-

győződünk: »A Széna-piacon a botránkoztató események e nagy színterén egy asszonyiség görögdinnyét vásárolt egy szekérről, jónak látta azonban belőle egy négyszeg darabkát kimetszeni és megnézni, érett benne-e? Miután annak jóságáról látványilag meggyőződött, kifizette: alig haladt azonban néhány lépést, meg is kóstolá, nagyra termett ínyének azonban nem tetszén, miután belsejét jól elcsúfította, visszavivé az eladónak. — Ez azonban elfogadni vonakodott. Erre rögtön mintegy lesbül, ottermett egy úriember, kinek midőn hatalmas szózatára sem hallgatva a pór, még feleselni talált, egy hatalmas poffal jutalmaztatott. Miután az uracs néhány dinnyét szekeréről magával vitt — büntetés fejében. Nem akarnók hinni, mintha az uracs azok sorába tartozott legyen, kiket e néven nevezünk: »Rendőrk«, különben kénytelenítetünk nyilvánítani, hogy az illy igazságos rendőrök mellett és felett kívánható egy másikok örökdedése.«⁶⁶⁾ Még csak annyit; Prónay⁶⁷⁾ külön cikket írt könyvében és Weberrel illusztráltatta a dinnyevásárt. A Képes Újság⁶⁸⁾ az egy ideig Pesten élő hollandi festő, Van der Venne festményét közli és ezt írja a kép mellé: »Tükör nem mutatná hívebben, amint a művész az egyes alakokat egybeállítá, rajtuk van az a valami; amiről rá mer kiáltani az ember a magyar emberre«. A képen a Dunapartot és rengeteg dinnyevásárlót látunk. Paur figyelmesen nézi a pesti vásárt és törekszik a neki különösnek tetszőt lejegyezni. Így két lapján (7., 8.) afféle Laci-konyhajelenetet ábrázol. A lacipecsenye a vásár tartozéka. A jószagú fokhagymás kolbász s a forró sístergő zsírban sült hússok csiklandozzák a vásárosok, vevők és a naphosszat tétlenül ödöngök orrát. Magyar specialitás »Dobzse László vendéglője« ebben az időben és még jó sokáig, amelyet Müller humorosan ír le.⁶⁹⁾

*»Laczi konyha Hausmanskost
Am Donaustrande eben,
Slovaiken die zu jederzeit
Wird Table d'hote geben.«*

Körülbelül Paur idejében, Schmidl Adolf⁷⁰⁾ nem valami hízelgően beszél erről az intézményről, amikor elmondja, hogy: »an der Donau ist der Geflügelmarkt mit seinem furchtbaren Gestank, weiter abwärts stehen die tragbaren Garküchen deren Würste etc. kaum einen besseren Geruch verbreiten.« »A Laci-konyha az a hely, ahol a szegényember két garasért minden vágyát kielégítheti« így szól róla Nagy

Ignac⁷¹⁾ Majd eképpen folytatja: »Először is meg kell jegyeznünk, hogy a Laci-konyha is háromféle: hideg, lágymeleg és forró«. A továbbiakban leírja a háromféle típust: »A hideg Laci-konyha nyolclábú gyékénysátor alatt van felállítva es benne pékkenyér, augsburgi kolbász, sajt, pálinka, árultatik. Kenyér, pahanka es egy darab sajt, vagy augsburgi kolbász, összesen 2 garas«. A forró Laci-konyhában »nagy bádofazekak és zsemlyehalmazok tűnnek szemünkbe. A fazekak szörnyen gőzölögnek, mint a túlhajtott politikusok, és ugyan mi van bennük?

9.

Részint fekete, részint fehér lé. Az előbbit a könnyen hívók kávénak, a másikat pedig tejnek nevezik. Amikor a feketéié csak cikória, a fehér pedig vízzel s hamuzsírral feleresztett tej.«* A langyos Laci-konyhában »termes vén asszonyok csinálják és kavarják óriási fakanalakkal az ételeket. Nagy ponyva és pokróc alatt tartják — a valamit. Óriási kétfülű fazekakból rendszeren négy áll egymás

mellett. Az egyikben laskaleves, a másikban fontos gombócok, a harmadikban töltöttkáposzta, a negyedikben túrós csusza és mindez pompásan elkészítve.« A Laci-konyhák publikuma német fuvaros, paraszt, napszámos békeszerető tót, az étel körül sündörgő koldus, stb. Ma már híre-hamva sincs Budapesten ennek a nem nagyon higiénikus intézménynek, bár a »Zsibajon« és a nagyvásárokon még létezik némi elkorcsosult fajtája, ahol hurkát, kolbászt, fánkot meg halat sütenek. Még egy késői jellemző írását ismerjük a Laci-konyhának,⁷²⁾ amely mellé képet is rajzoltak. A Kálvin-teret és a háttérben a Múzeumot is látjuk rajta. Vándorlegény, parasztok, gyerekek, cigányok eszik az ételeket. Éppen levest mérnek a szegények vendéglőjében, kis kecskelábú zsámolyon, vagy háromlábú széken üldögélnek néhányan, cseréptányérral a kezükben. A talyigaszzerű kocszi megrakva ételekkel, párnák között betakart fazekakkal »Mert az ételeket otthon készítették el, csak a sült húst sűtik a helyszínen« A Képes Újság megjegyzi, hogy »ha nem jut tányér, kalapjukból esznek a szegények.« Paur is rajzolt ilyenszerű alakot a 17. lapon, aki egy szökőkút mellett állva kalapjából iszik. A Képes Újság a továbbiakban még azt is leírja, hogy 1 krajczár az ára egy tál ételnek, a pesti Laci-konyhában. A Széna-piacon a Dunaparton, a regi hajóhíd körül, vásár alkalmával a váci, hatvani és kecskeméti kapunál alldigálnak a lacikonyhások. »Pesten 26 Laci-konyha van, 16 keresztény nő által kezeltetik, 10 ellenben zsidó nő által.« Ez utóbbiban, amint olvassuk, halat és süteményt is árusítanak. Nemcsak Paur rajzolta le a Laci-konyhát és nemcsak folyóiratokban ábrázolták ezt. a nevezetes pestbudai intézményt. Önálló lapon is bemutatták. A Fővárosi Könyvtár gyűjteményében⁷³⁾ egy nagyméretű litográfián amelyet 1847-ben készített Müller Ferenc, látjuk ezt az uccai »népkonyhát« Szomorú, rongyos koldusok állják körül és ülnek az asztalnál ezen a képen a Laci-

konyha mellett, amely egy palánk tövében áll. A gondosan illusztrált Prónay-könyv⁷⁴) pompás színes lapját Weber rajzolta kőre, ennek a közönsége ugyanaz a sok magyar, mint az előbb említett képnek. A Weber-féle lap háttérében ugyancsak a Múzeumot látjuk.

Paur a vásárok területén kívül sokat járhatott a Dunaparra is bámulni a hajókat. Talán éppen úgy, amint a fiatal Vörösmarty írja:⁷⁵)

*»Nézem a hajókon mint megy a zajos
Nép, vígan ülve leng a víz színén.
Mások zsibongva parton állanak
S egymásra nézve tréfát hímeznek.«*

Paur is többször készít a Duna mellett látott jelenetekről vázlatot. Kevés még a gőzhajó, s mint Müller mondja:⁷⁶) »Das Offner Ufer lendlich naiv, wenn Pferde, Schiffe, ziehen.« Ha ezt a Paur-féle rajongást a Duna és a rajta himbálódzó hajók iránt meg akarjuk érteni, úgy az irodalomban kell széjjelneznünk, hogy ezzel megvilágítsuk az ezidőtáji helyzetet, véleményt a két várost elválasztó nagy vizünkről. A jó öreg Peleskei Nótárius is már úgy 1790 táján megihletődik a Dunaparton mindattól, ami szeme elé tárul:

*»A városok között mintegy méltósággal,
Szóke Duna vize folly csendes habzással,
Ágokra nints osztva, von itt egy fogással
Számos terhet, hajót drága portékával,
Megannyi megtöltve gabonával,
Besózott hússokkal, füstölt szalonnával
Eredzenek le rajta hazánk sok javával,
Fekete-tengerig egész lenn bemennek
Itt adunk el mindent a sok idegennek,
Ott cserél portékát ezekre terhelve,
Lovaktól húzatva, nyereséggel jönnek.«*

10.

Berzsenyi Dániel másképp nézi a hajót. Buda »roppant bércfokáról — látja, csodálja — a 100 hajókat rengető Dunát.« Guzmics Izidor is ott ül a parton és gyönyörködik, amint:

*»Terhelt hajókkal lepve nyomattatik
Széles Dunánknak háta: gyümölcsiket
hozzák az áldott tartományok
tárt kebeledre vevők — s adóknak
s terhelve úsznak vissza remekkezű
munkásid ékes műszerekkel: a' kereskedés így él,
virágzik, általad óh magyarok' Athénje!«*

Schams 8000-re teszi évenként a Pest-Budán kikötő hajók számát, miért is csak úgy hemzseghettek a kikötőben a gabonával s miegymással teli uszályok.

»Im Markt stehen Schiffe Obst, Gefüllt,
Betrachte das Gewirre
Auf Flössen schickt die Slovakei
uns Strohsessel, Geschiere.«⁷⁷⁾

Hát ez bizony, valljuk meg, remek látvány lehetett, azokban az igazán békés polgári időkben, az itteni életet órákhosszat szemlélni. Mindazt, ami itt történt megfigyeli Paur, pl., hogy két magyar hajós milyen pózban beszél? (7. lap). Az egyik a hasán fekszik, pipázik s bámulja a hajó végiben lengő zászlót. Megkérdi a mögötte ülve pipázó parasztot: »Német címer?« Mire az kurtán kiböki: »igen«. Máskor a hajókikötést (5. lap), majd bárkásokat (12. lap) és mindenfajta a hajón foglalatokodókat, kormányosokat, rakodókat (11. lap) ábrázol odaadással. Nagy zsindeytetejes hajók, amelyeken bejáratuk mellett kétoldalt festett szentkép díszel.

11.

Régen nem láthatók már ilyenek Pest-Budán. Ha pontos leírásukat akarjuk ezeknek a hajóknak, úgy beszéltesük Jókait, a nagy mesemondót:⁷⁸⁾ »Az a hajó jön. Egy 10—12.000 mérős tölgyfahajó, mint látszik egészen megterhelve, mert kétoldalt párkányain végigsöpör a hullám. Az öblös jármű egészen feketére van festve, hanem az eleje ezüstsínű s magasra felnyúló, csigafejű ormányban végződik, mely szép, fényes bádoggal van kiverve. A tetőzet háztető alakú, kétoldalt lefelé vezető, keskeny lépcsőkkel s fenn egy lapos járdával, mely egyik kormánytól a másikig vezet. Az ormány felőli része a tetőnek végződik a kettős kabineten, amely két szobácskából áll, jobbra-balra nyíló ajtókkal.

A harmadik oldala a kabinetnek két-két zöldre festett redőnyű ablakot mutat, s e két ablak közötti téren látható a martyrhalált szenvedett Szent Borbála szüzünk alakja életnagyságban lefestve; rózsaszínű köntösben, világoskék palástban, s deli piros főtakaróval, köröskörül arany alapon, kezében fehér liliom.

Azon a kis téren pedig, ami a kabinet és a hajó orrát elfoglaló vastag kötéltekercesek között fennmaradt, van egy-két láb széles és öt láb hosszú zöldre festett deszkaláda, abban fekete föld s ez teleültetve a legszebb duplaszekfűvel, teljes ibolyákkal. A képet és a kiskertet vasrács fedi, három láb magasan s e rács tele van aggatva mezei virágkoszorúkkal. Közepén gömbölyű piros üvegben ég egy méces s a mellé van feltűzve egy csomó rozmarin és szentelt fűzbarka.

A hajó első részén fel van emelve az árbóc s annak a derékkampójára van kifeszítve az alattság, a három hüvelyknyi vastag hajókötél, melynél fogva a parton 72 ló igyekszik a nehéz járművet víz ellenében bevontatni. Más időben félannyi is elég lett volna itt s a felső Dunán 12 ló is elhúzza, de itt és a szél ellen küzdve a 72-nek is sok biztatás kell.

Az a kürtölés a lóhajcsárok vezetőjének szól.

Emberhangot hiába volna most itt vesztegetni. A hajóról a partig ha elhatna is, az a sokszerű visszhang úgy összezavarja, hogy ember meg nem érti, ellenben a tülök hangját a ló is megérti, annak a vontatott, vagy megszaggatott, ijesztő vagy biztató üvöltéséből megtudja ember és állat, hogy no most sebesebben kell menni, most lassítani a lépést, most egyszerre megállni.

Két ember kezében van a sorsa, az egyik a kormányos, aki a timon-rudat tartja, a másik a hajóbiztos, aki a tülökhanggal jelzi az elemek ordítása közepette a vontatók feladatát. Ha valamelyik rosszul érti a dolgát, a hajó vagy felfut valami

sziklapadra, vagy belesikamlík a forgóba, vagy átverődik a túlpartra, vagy felakad valami zátonyon s akkor el van veszve emberestül, egerestül.«

Nem célunk Paur Max művészi érdemeit kiemelni, annál inkább nem, mert képecskéinek, mint már említettük, művészi értéke vajmi kevés. De mert olyan korban készültek, amikor nálunk még kevesen illusztrálták az eseményeket, nem győzzük hangsúlyozni mennyire becsesek jegyzetei, melyek megvilágításához jó szolgálatot tesznek korának leírásai. Folyóiratok, könyvek szinte kiegészítik ezeket a kis vázlatokat. Paur meglepően sokszor rajzol táncjeleneteket. Táncoló figurái mozdulatukkal önkéntelenül Izsó Miklós neves szobrászunk parasztfiguráit juttatják eszünkbe. (3., 4., 5., 7., 9., 10., 11. lap.)

A magyar táncsal kapcsolatosan természetesen cigánybandát (5., 9., 10., 14. lap), amint az ő korában nevezték »muzsika bandát« is rajzol. Sokszor ábrázol táncoló verbunkos jelenetet is (a 9. lapon kétszer és a 16. lapon.). 100 évvel ezelőtt az idegen ép úgy megcsodálta a magyar muzsikát és táncot mint ma. Ellrich⁷⁹⁾ a cigányt magyar »Paganininek« nevezi, akiket szerinte mi magyarok nem becsülünk eléggé. Pirch⁸⁰⁾ meg elmondja egyhelyt, milyen hatást gyakorolt rá a magyar zene: »Kaum hatten wir an der Wirthstafel Platz genommen, als Zigeuner eintraten, und mit Hackebrett, Geige, Flöte und Bass Musik machten. Harmonie und Takt waren wir völlig neu, und erschienen mir nur wie ein willkürliches Schariwari; es war ein Herumstürmen in den wildesten Dissonanzen mit kurz abgerissenem Schluss. Mein musikalischer Reisegefährte brachte mein Gehör nach und nach in den seltsamen Takt; man spielte sogenannte Werbungen, Nationaltänze die ihren Ursprung bei den Rekrutenverbungen finden, ganz dazu geeignet, den Halbberauschten völlig zu verwirren und in wilde, leidenschaftliche Stimmung zu versetzen. Es herrscht ein schauerliches, bald klagendes, bald kreischendes Moll in diesen Weisen, dass dann in den letzten Takten in Dur übergehend, schnell abricht, wie der gesetzmässige harte Schluss der Werbungszene wo dann alles aus und vorbei ist.«

Azonban a cigánnyal kapcsolatos számos idegen leírás közül a legérdekesebb Bismarcké:⁸¹⁾ »A cigányok szürkés-feketék és meseszerű kosztümökben járnak. Gyermekük meztelenül kódorognak, csak nyakukon hordanak üveggyöngyöt.« Asszonyaikról az a véleménye, hogy »tisztábbak és apoltabbak mint a férfiak.« A magyar táncról elmondja, hogy végeztével »Hody wolt? Hody? (wie war das? wie?)« kiáltják és »körülnéznek, mint hogyha nem értették volna, hogy mit játszottak, bár a zenét kívülről ismerik.« így értette félre az újrázást, a »hogyan volt«-ot Bismarck. Majd megjegyzi: különös nép ez a magyar, de nekem nagyon tetszik. Hogy pedig a magyar zenéről s a cigányról magyar véleményt ismerjünk, idézzük Mocsáry Lajost, aki a magyar társaséletről írott munkájában⁸²⁾ a cigányzenéről s táncról így ír: »legyen valakiben csak egy kis magyar vér, a csárdás zenéje s tánca felébreszti benne. Lehetetlen, hogy utána 's közben az ember magyaros hangulatba ne jöjjön. Akkor kell a vasat verni, amikor tüzes. Az ilyen hangulatot kell felhasználni, ilyenkor lesznek a nők leghajlandóbbak magyarul beszélni.« Prónaynál a cigány »Bohémiens Vagabond.«⁸³⁾ A Falusi nótárius rigmusokban fejezi ki, hogy mennyire rikítóan feltűnő az öltözködésük:

*»Szeretik leginkább a tziiffra ruhákat,
A veres nadrágot és sárga tsizmákat,
Azért is aranyos, ezüstös gúnyájok
Leginkább a vörös köntös illik rájuk.«*

Ez az öltözködés érdekelte elsősorban Paurt is. A bandát legtöbbször négytagúnak rajzolta. Egy bőgőst, egy cimbalmost és két hegedűst, például az 5. lapon is, amelyre rossz magyarsággal ezt írta: »Husszat Laczi.«⁸⁴⁾ Az idegen szeme mindig

a cimbalmon akad meg. Paur is nagy igyekezettel rajzolja ezt a furcsa hangszert. A német szerzők sokat írnak róla. »Hackebrettnek« nevezik s naivan még szeldsuk eredetét is kimutatják nagy buzgalmukban.⁸⁵⁾ A cigány nem mindenkor és nem mindenhol muzsikálhatott Pest-Budán. Még a múlt század elején Csicsó Ferenc például 1812-ben arra kéri Buda város Tanácsát, engednék meg neki, hogy állandóan muzsikálhasson kocsmákban. A város azonban csak az újoncozás ideje alatt engedélyezi ezt a derék füstösnek.

Az újoncozás is cigányzene mellett történik. Paurnak ez nagy csemege. A verbunkost sokszor ábrázolta. Nagy heje-huját, kaptos legények duhajkodása, síró lányok, asszonyok többször fordulnak elő lapjain. Pirch⁸⁶⁾ le is írja, hogy miképpen ment végbe: »In den Städten besonders Pesth, zieht die Werbung mit besonderm Gepränge auf und nieder. Eine Musikbande von Zigeunern eröffnet den Zug dann folgt eine Reihe von Husaren, hiernächst trägt man eine Schlüssel voll neuer Zwanziger. Jeder Neugeworbene erhält 30 Stück Zwanziger (10 Fl.). Hierauf kommen wieder Husaren endlich eine Fass voll Ungarwein, von welchem Jedem der es verlangt, eingeschenkt wird. Schreiend und lärmend geht der Zug durch die Strassen, auf jedem freien Platz wird Halt gemacht und die Husaren und die Neugeworbenen beginnen ihren ungarischen Tanz.

Dass die ausgehobenen Kandidaten gern wieder entwischen und die Jugend nur sehr schwer in das Netz der Werber geht, hat seinen Grund besonders darin, dass die Dienstzeit lebenslang d. h. bis zur Infirmität dauert.

Die Zigeuner spielten ihre Werbungen zu grossem Vergnügen der Zuhörer welches noch lebendiger wurde, als die Töne in eine jubelnde aber gemessenere Weise übergingen. Die Füsse hoben sich die Augen wurden glänzender, die Finger schlugen den Takt. Das ist ein Frischer! sagte mein Flötenbläser. Sie meinen eine neucomponierte Werbung? Nein, ein Frischer, was die Wiener einen Ländler nennen, eine neueingewanderte Tanzweise in Ungarn.«

Vagy 10 évvel Paur rajzai előtt, Csaplovics⁸⁷⁾ beszél a gyalázatos katonafogásról. Érdemes idézni a verbuválása vonatkozó megjegyzéseit, amelynek maga is nem egyszer volt fiatal korában szemtanúja: A verbuválók — mint mondja — körülnéznek és a bábéskodók közül kiválasztanak egy-egy jótermetű legényt. A toborzók egyike a kiszemelt áldozat felé közeledve annak erősen a szemébe néz és a lehető legkedvesebb beszédbe elegyedik vele. Igyekszik bizonyítani, hogy egy faluból valók, ami arra jó, hogy a legény bizalmát megnyerje. Általános kérdéseket tesz fel, egy-egy adatot kiszed a legényből, úgy, hogy az már nem gyanakszik, bizalmatlansága lassan felenged sőt, amikor arra figyelmezteti, hogy nagyon vigyázzon, nehogy a verbuválás alatt valakinek kezét adjon, valóban hiszi, hogy jóakarója. Inni lehet amennyi jólesik, de a parolázástól még ivás közben is tartózkodjék — szól a további beugratás — s mivel találkozásuk ily véletlen, most már meginvitálja a delikvenst egy pohár borra. Egy pohárból kettő, kettőből több lesz s néhány pohár után a legény táncrakerekedik. A taktika bevált, jókedvében a szegény »úgy vált katonává, hogy észre sem vette.«

A verbunkos jeleneteket szívesen rajzolja Paur. Bikkessy leírja, sőt karcot készít a sorozásról, amelyen az Esterházy ezred verbuválását dudaszó mellett látjuk.

Ezekhez a népies jelenetekhez kapcsolható Paur parasztlakodalmat ábrázoló rajza, amelyet felírással is ellátott »Ungarisch Beuernhochzeit.« A képen két-három lovaskocsi a násznépet viszi a templomba. A menetet lovas zászlós legény nyitja meg. A második kocsin a cigányokat is ott látjuk. Még a bábéskodó falubeli magyarokat is odarajzolta. Festőink sokszor ábrázolták a parasztlakodalmat, gondoljunk csak Barabás Miklósról »A nász megérkezése« és Jankó János »Lakodalmi dráma« című közismert festményeikre.

12.

Paur néprajzi vonatkozású alakjairól, jeleneteiről, nagyjában, kultúrhistoriai szempontból beszámoltunk. Az etnográfusok részére ezek a száz év előtti rajzok, amelyek néha kifejezetten néprajzi tanulmányok, sok érdekes felfedezni valót rejtjenek.

Külön csoportot képeznek Paurnak azok a vázlatai, amelyeken a pesti ucca állandó alakjait, azokat, akik ott keresték a kenyerüket, az utcából éltek, rajzolta le. Ilyen még ma is sok akad, a virágárusról, a soffőrről, hordárról és az újságárusról nem is szólva. Nálunk a múlt század első felében Bikkessyn és Pauron kívül csak elvéve akadt grafikus, festő, aki a pestbudai zsáner figurádat lerajzolta, lefestette volna. Legtöbbször vedutás metszetek csempészik át az utókor számára az ucca egyik-másik alakját.⁸⁸⁾ A közönséget pedig ezek az alakok, a »kiseberek« érdekelték, hiszen folyóirataink is kisebb-nagyobb cikkekben állandóan foglalkoztak velük. A házaló »Hausierer«, »Ausrufer« például nemcsak különös alakja 1830 táján városunknak, hanem fontos személyiség is. Szociális szempontból is figyelemreméltók ezek az alakok. Talán mondanunk sem kell, hogy az uccai árust a művészet számára nem Paur fedezi fel. A »les cries« az uccán kiáltozó, néha burleszk-figurák, régi témái a grafikusoknak.

Már a görögöknek is voltak kikiáltóik, akiket kerukesnek, míg a rómaiak precones-nek nevezték. A középkorban testületbe tömörültek az uccai kikiáltók és védőszentjük Szent Márton. A crieur kiáltotta ki a bort, a crieur de nuit az éjjeli őr, a crieur des corps a temetés előtt járt, csengetett és a halott nevét kiáltozta. A XIV. században se szeri, se száma a sok uccai kikiáltónak és uccai árusnak. A korai fametszeteken is találkozunk velük: Leonhardt Beck megörökítette a bél-féreg elhajtót és foghúzózt, Hans Weidnitz fametszetéről ismerjük a XVI. századi házaló sajtost és tojásos asszonyt. Az uccai árussal, az uccai kikiáltóval összefügg a charlatan, aki házi szereket ad el, fogat húz az uccán. Ez az alak mindig bőbeszédű és humoros. A francia charlatan, a ciarlare=fecsegni olasz igéből származik.⁸⁹⁾ A charlatanok ugyancsak ismert alakjai az olasz városnak.⁹⁰⁾ Franciaországban, Itáliában, Németországban egyaránt közkedveltek voltak a kikiáltók. Hogy a német

ilyentárgyú későbbi metszetek milyenek voltak, említsünk meg — mert Paur is bajor volt — a nürnbergi múzeumban lévők közül egy-kettőt. Az egyiken XVII századbeli köszörűst látunk, aki mialatt lábbal hajtja köszörűjét, éppen ezt kiáltja: »Komt hehr hie findet jeden man der scheeren und metzer schliffen kan.« Majd egy másikon ugyanebből a korból edényárust látunk, hátán mérhetetlen nagy kosárral, alatta humoros felírást olvashatunk: »Ein doppe Kremer nent man mich Ich sehn gern das ma vil zerbrich.« Téves úton járnánk, de meg ha a régiékből akarnók levezetni Paur érdeklődését az uccai zsáner iránt, messzire is kalandoznánk. Max Félix Paur Münchenben tanult és egy sereg festő már festőnövendék korában sokszor festett uccai jelenetet, uccai alakot. így Koebel már 1810 táján az »October Fest« alakjait festi. Wagenbauer is ilyeneket vet vászonra. A népi zsáner Münchenben már az 1820-as évek közepén veszi kezdetét. Karl Altmann vásári képeket fest anekdótikusan. Th. Weiler, Jakob Gensler, Hermann Kaufmann hasonló tárgyú képeket festettek. Paur bizonyára láthatta ezeket a munkákat és úgy lehet éppen ezek által kap kedvet, hogy maga is ilyenszerűeket rajzolgasson. Csokorba akarta valószínűleg ő is kötni, amint ez szokásos is volt.⁹¹⁾ Bár lehet, hogy csupán a maga öröme, időtöltésből rajzolta őket Paur és nem úgy, mint Prónay, aki 1855-ben megjelent munkájának előszavában azt írja, hogy az utókornak kívánja megmenteni néprajzi vonatkozású megfigyeléseit, mert a civilizáció terjedésével ezek a figurák eltűnnek.

Paurnak uccai zsáner-témaért nem kellett messzire mennie. Volt elég Pest-Budán, még pedig annyi, hogy néha panaszkodnak is a tolakodó házalók miatt, mert »rengeteg van belőlük«, mondja Schams.⁹²⁾ A Peleskei Nótárius is alig, hogy megérkezett Pest-Budára, elmondja:

*»Sípólva jött élém egy perezceladó
Ettől kérдем hol van »a Hét Kurfürst« fogadó.«⁹⁸⁾*

A régi Pest-Buda uccai figuráihoz tartozott, noha Paur nem rajzolta le, pedig a legismertebb volt a »Todteneinsager«, az élő gyászjelentés, aki fekete ruhában, gyászfátyolosan házról-házra járt és a rokonságot, meg a barátokat hívta meg a temetési gyászszerterásra.

Müller is megpennázza a »Schreiende-Gewärbe«-t, akik már korán felzaklatják a várost. »Frische Fruhmilli ist da«, »Glasscherben«, »Reibsandt«, »An Aschen«, stb. rikácsolják a gyalogkereskedők⁹⁴⁾. Ez a pesti ucca élete akkoriban, amelyet alakjaival mulatságosan írnak gyakran le: »Elmúlt vásárunk egyfelőli jellemzésére megemlítjük, miszerint népessége dacára igen csendben folyt le; sa' városházánál is a' szokottnál jóval kevesebb dolog volt. Mit írjunk az utcai élet színezetéről? Lótásfutás, zsebongás, zaj, bábész csoportozatok most is, mint egyébkor. Csupán a zsebelő népfaj kezd magát naponként növekedő ügyessége által igen érdekesen kiténtetni. A' városhajdúkat pedig hacsak egyenruhájukról nem ismerjük meg,, de arról, hogy a tetten kapottak irányában erélyesen föllépnének, egy általában lehetetlen. Továbbá igen szép utcza szemle olykor, midőn valamely vidéki bábész kocsis saját akarátjuk után ereszti lovait 's azok történetből az útközepén mennek urok házában,»Donawosser« kiáltásait kedélyesen váró taligás szamarakba ütköznek, van akkor sipítás, kiáltás, hallhatni a »pétyár« szitkot a' visító, szepegő, nyikorgó 's több ilyes germanisálódott hangoztatás minden pházisán keresztül; és mindez igen mulattató és nevetető.« íme az Életképek, 1847. szeptember 12-i megsárgult számában így jellemzi a pesti uccát.

»A kofa, avagy az újmódi szerént nevezett gyümölcsárusítómesternő«⁹⁵⁾ háromszor fordul elő Paur rajzain, (1., 6., 10.) akikről egyébként Ellenberger Adolf

zenét is szerzett, még hozzá francia négyest.⁹⁶⁾ A piacon, vagy a házak tövében ülő kofa, akiről már a 18. században mint híres személyiségről latin versben emlékezett meg Benyák Bernát piarista akkor, amikor rendtársa, Szabiik István dr., a bölcsélet és fizika jeles tanára 1783-ban Budapesten, a Piarista-ház udvarán az első magyar léggömböt felbocsájtotta.⁹⁷⁾

*»Dum se non sueta globus arte per aëra tollit,
Implentur subito pesta stupore fora.
Foemina spem lucri, pomorum oblita suorum,
Abjicit, in nubes lumen utrumque levât.«*

A kofa, vagy mint Pest-Budán mondták akkoriban, a »Fratschlerin« nem valami jóhírű. Nagy Ignác⁹⁸⁾ szerint a »párizsi halkofák híresek ugyan, de a pesti puttonyos, vagy magyarul krantzlis asszonyokkal nyelvésség dolgában bizonyosan távolról sem mérkőzhetnek.« Csak a tárgyilagosság kedvéért említjük meg, hogy 1871-ben a Vasárnapi Újságban⁹⁹⁾ így írnak róluk, mindjárt képüket is mellékelve: »Három nép osztálya Pestnek még tökéletesen magyar, t. i.: a körúti vaspálya kocsisa, a Komlóbéli cigánybanda és a Városház-téri kofa«, akik, mint kövér asszonyságok, a képen úgy látjuk, nagy sátor alatt álldigálnak, szuzterinas, tót, meg egyéb pesti alak veszi őket körül.

Egész különleges látvány lehetett Paur Max számára, és valljuk meg joggal, Pest-Budán az uccaseprés módja, amit megvasalt rabok végeztek ezidőtájt. Menten le -Ξ is rajzolta őket (12. és 13. lap). A piszok mérhetetlen a harmincas években. Még alig a főuccákat kövezik. »A Dunaparton szemétdomb-szemétdombot ér« panaszozzák.

Széchenyi is értekezik a »Pesti porról és sárról.« »Porunk — úgymond — Budapestben annyi van és annyival élünk, hogy abból, melyet egy öreg ember életén keresztül hihetőleg nyel, néhány malomkőnagyságú mesterséges kövek készítését lehetne bátran ígérni.« A részünkre ma már elképzelhetetlen állapotokat semmi sem jellemzi úgy a láncravert sópró rabokkal kapcsolatban, mintha a korabeli folyóiratokban böngészünk és ezek közül egy pár pompásan exponált képet ideiktatunk: »Valahányszor elmegyünk a német színház előtt, a casino felé, mindég bizonyos neme az undornak fog el, azaz utálatos zugoly szemléletén, mellynek orrbosszantó 's egészséget rontó bűze szintoly kellemetlen, mint ezen zugolynak létezése egyáltalán — 's pedig annyira nyilvános helyen, az illedelem és szeméremre nézve botránys. E' bűzös rendtelenséggel szoros rokonságban áll azon körülmény, hogy némely bérkocsik állomásait néha éppen vasárnap délután tisztogatják, úgy hogy az ocsmány munkálat a legnagyobb hőségben, törtévé, az arramenők szagló idegeit nem éppen a legillatosban lepi meg. Más nagy városokban illyesmiket korán reggel szoktak végezni 's pedig naponként. Egyáltalán a tisztátalanság Pest városa eredeti bűnei közé látszik tartozni: mit ér, hogy az országút egyik tetemes része tavai óta olly szépen ki van kövezve, ha azon a szemét és piszok ismét korábbi elhatalmasodásával fészkelheti meg magát? Ha már büntetés akar lenni a városi

13.

fogylok utczasöprése, nem kellene engedni, hogy egész kényelemmel söprögessenek, meg-megállva 's beszélgetve, nemzetes hajdú uraimékkal: 's az elmenőktől néha nagyon is szemtelen észrevételekkel, dohányra pénzt kéregetve. Ide tartozik még az is, hogy mikor valahol csatornát tisztogatnak, az abból kihányt piszokhalmazokat ne hagyják ott éjszakára, mert kivilágított, sötét utczáikon vajmi könnyen bele-süllyedhetni.« A »Világ«¹⁰⁰) írja ezt és még sokszor visszatér rá: »Százszor volt már alkalmunk tapasztalni az utczaseprő rabok azon szemtelenséget is, miszerint az elmenőket sorra szólítják, tőlük, ha csak egy krajczárkát is ki koldulandók 's pedig a nélkül, hogy a rájuk ügyelő rendőr ezért csak egy szót is tenne, vagy szemtelenségüket ellenezné.«¹⁰¹) Mert ezek az állapotok teljesen ismeretlenek a számunkra és a rabok infámis viselkedése állandóan izgatta a lakókat, még utolsónak iktassuk ide újra a Világ egyik kirohanását: »Nem tsekély botránykövül szolgáltak tegnap délután az újhíd melletti fő-utat öntözgető budai városrabok, ezek ugyan is immel-ámmal öntögetés közben rendkívüli jó kedvet, millyent csak ittas emberek tehetnek, mutattak; nem volt azon férjfi és nő, nem kocsi, kit furcsa beszédekkel illetve meg nem állítottak volna. Egyiköknek szép, rózsa bimbó volt mellényéhez szúrva, míg a másik ittasan dühöngve ajánlá a rózsásot az arra menő pörnőknek. Urakat 's úrnőket szemtelenül süvegeltek, pénzt kérni azonban csak a szegényebbtől bátorkodtak.«¹⁰²) Paur nem ilyen tolakodónak rajzolta a rab uccaseprőket. Pl. egyik rajzán búsán mereng a messzeségbe s az aláírás szerint sóhajtva mondja: »Istenem...« Csak a teljesség kedvéért, mert ilyet is ábrázol kétszer is a 17. lapon a mi derék németünk, hagyjuk Nagy Ignácot¹⁰³) beszélni, aki a regényében az általa megfigyelt nem éppen épületes, esztétikus látványt le merete írni: »De minő kiállhatatlan bűz ez, mely minduntalan bosszantja orromat e pompás járdán? Ah látom már, vannak

14.

férfiak, kik a kutyákat annyira szeretik, hogy magukat mintegy azonosítják velük és az utczaszegleteknél és házsarkoknál ugyanazt követik el, mit említett társaik szoktak e helyeken gyakorolni. E gyalázatos erkölcstelenségnek is van egy jó oldala, az t. i., hogy e bűz mindig arra emlékezteti az illető hatóságok tagjait, hogy mégis csak ideje már fenyítő házat építeni.«¹⁰⁴)

Nemcsak a piszokkal volt Paur idején baj. Az uccák még sötétek, a gázvilágítási készüllet csak vagy 10 év múlva kezdődik, aki éjjel, ha dolga volt, hazament, lámpásos gyereket fogadott, olyant, amilyent Paur le is rajzolt (18. lapon) és Furkáts Tamás leírt:¹⁰⁵) »A minap, midőn a kávéházból a sötétbe haza kellett volna mennem, egy lámpáshordó gyermeket fogadtam fel, aki nékem hazafelé világítana, aki midőn az utczám közepén való gödrön általvezetne, egy kőbe megbotlott, a lámpást eltörte, gyertyáját eloltotta.«

Az uccai árusok közül mi még ismerjük a melegvirslí árust, a piacokon ma is találkozunk vele. Paur 6. lapján úgy látjuk, hogy egy iparoslegény éppen forró virslit vásárol nála. Az egyik folyóiratban azt olvassuk a nemes ipar üzöiről, hogy »Frrrischwirli«»Frrrischperrrecz« a jelszavuk, amit hangosan tudatnak mindenkivel. Á zsáner az életet örökíti meg. Paur kora gyermeke, így ő azt rajzolja, amit sokan le is írnak. Egy kapu előtt, ahol nők ülnek, — semmiesetre sem tévedünk — (16. lap.) úgy, amint Ellrich nevezi őket, »Venus vulgivaga«-t látunk. Míg máshonnan

15.

tudjuk, hogy ezek a külső Ferenc- és Józsefváros lakói voltak.¹⁰⁶⁾ Paur a kép alá »Offner Wasserzeile«-t írt. Paur még egy képecskéje, amelyet apró betűkkel alá is írt és egészen a befejezettség benyomását kelti, noha nem uccai jelenet, nekünk úgy tűnik, mintha az előbb említett képpel összefüggésben volna, amennyiben olyan bált ábrázol, amely meglehetősen obskúrus lehetett, ezért említjük itt meg. Ezen afféle »Tanzinstitut«-ot rajzolt le. A négyszegletes táncterem táncolókkal, beszélgetőkkel zsúfolt. Gyertyák világítják meg, az erkélyen pedig zene szól. Az ilyen táncokat Paur idejében »schwarze Redut«-nak nevezték.¹⁰⁷⁾

Lehet azonban, hogy tévedünk s nem olyan helyet illusztrált

Paur, amilyenre a rajz után ítélve gondolhatunk. Furkás elsorolja a tizedrangú szálakat is.¹⁰⁸⁾ Nézzük csak, hátha ezek között megtaláljuk. »Már most tsak igazán beállottak a' víg Farsangi napok, amellyeknek alkalmatosságával a' korhelykedés legnagyobb mulatságom. Azért az úgynevezetett Bál-házokba megszoktam jelenni, a' hol — is a' diszes világnak gyümölsit nagy és örvendetes csodálkozással láthatom. Most tsak a' Bál-házoknak neveit és azok eránt való tudósításokat fogom előszámlálni. Ebből kiláthattva a Sógor Uram, hogy ezen helyeket felkeresni, és azoknak hirdető Tzeduláit elolvasni nagy fáradságomba telt. De azért Sógor Uramtól nem sokára egy kiss Fafsangi subsidiumot várok. Legelőször következik a' Budai nagy Redutt, azután a' Falka Szála, harmadszor a Fátzán, Negyedszer Kámhel. Ötödször az Aufholten Hatodszor a Három Kapások Száliája. Hetedszer a' Vad ember. Nyoltzadszor a Rátzvárosi Korona, az 'hol már sokan Szalma Koronával megkoronáztattak. Ezek Budán a legnevezetesebbek. A' Pesti Szálák eképen következnek, tudni illik: Először A' hét választó Hertzegnek fő Redutti szálája. Másodszer a Hakker apró Redutja, Harmadszor a' Fekete, avagy talán jobban nevezendő Kormos Redut, a' hol sokan táskájukat 's lelkeket bé-feketítik. Negyedszer a' nagy Pipánál való Szála. Ötödször a két Törökök, Hatodszor a' Fiákkerok Szálája. Hetedszer a' Gatyások Szálája. Nyoltzadszor a' Fa-vágók Szálája.«

Joggal neheztelnénk Paurra, ha Pest-Buda legkülönlegesebb alakját, a »dunavizest« elfelejtette volna ábrázolni. Nem került el azonban figyelmét annál inkább, mert valószínűleg a Wodianer-házban is, amelyben a mi építészeti rajzolónk lakott, be-be kiáltották naponta legalább kétszer: »Dona-Woss!« ami magyarul, amint az egyik folyóirat megmagyarázza: »Donau Wasser«-t jelent.¹⁰⁹⁾ A dunavizest Paur 13. lapján látjuk viszont, amint nagyputtonyosan, rongyos ruhában éppen az emeletre integetve ordít, sőt a 7. lapon kis alakban ugyancsak ezt a figurát rajzolta meg. A dunavizes mosáshoz hordta a vizet szerte a városban, mert a pesti kutak vize »kemény« — mondták — s mosásra nem alkalmas. Erről a pesti specialitásról, a dunavizesről a folyóiratok is számos cikket közöltek. Prónayból tudjuk,¹¹⁰⁾ hogy a »Wassermann«-ekből az ötvenes években 23 volt. A vízhordók a várost egymás között felosztották, sőt arról is tudunk, hogy akadt olyan »Neptun magzatja«, így is nevezték őket, aki hozományként fele kerületét leányának adta. »Egy mulattató látványt vehetni néha Pest utcáin észre« írja a Képes Újság¹¹¹⁾ kezdi már korán reggel: »Dunavíz, Dunavíz.« »Az 1825-ik évben vállalkozott az első vízfordogató«, »Egy-egy szamaras talyigán 6—8 puttón vizet visz. A kétfogatos 10—12-öt rak fel« és »6 váltó krajczártól 3—4 pengő-krajczár az ára.« A dunavizes négy-öt forintot is megkeres naponta, olvassuk ugyanebben a cikkecskében. Mindenki beszél róluk, valósággal országhírű figurák lettek. A Lipót- és Terézvárosok »Jókója, vagy a gyönyörű Jóska«, akinek vulgója a »hasbeszélő« is, igen nevezetes pesti

személy. »Szép Dunavizesnek« is csúfolták. Ő egyébként Jankó János egyik fő modellje. Egyszer úgy látjuk lerajzolva, amint talyigáján hazafelé vágat feleségével együtt a nagy munka után, elfáradva a vízhordásban és a cselédekkel való évődésben; Joskó vígan pipál. A szamara, Laura arról volt nevezetes, hogy fülével egy darabka sóskenyérért ollót csinált s farka hegyét parancsra szájába vette.¹¹²⁾ Balogh Zoltán hat szakaszos versben írta meg a dunavizes nehéz életét.¹¹³⁾ Idézzünk belőle:

*»Úr voltam én is valaha,
Pénzem mint pelyva annyi volt!
Lábam minden lépten nyomon
Csak jóbarátokba botlott.
Nincs már barátom énnekem,
Az egykori úrból mi lett,
De itt kapu van, bemegyek
Duna vizet! Duna vizet!*

*Keresnem kell, habár nem élek,
Bár bennem jobblétért küzd
Egy szamaras taliga még,
Mi tartja életem napjait,
Ki hitte volna, hogy számár
Tart el, míg vén lábam vihet. ...
De itt kapu van, bemegyek
Duna vizet! Duna vizet!*

Még képét is odarajzolták a vers mellé. Az öreg dunavizes talyigája előtt maga is puttonyt cipel. A vízhordókról még annyit jegyezzünk meg, hogy a világháború előtt egy bizonyos formájában még szokás volt vizet hordatni Budapesten, és pedig az »Artézi melegforrásból« a Széchenyi gyógyfürdőből.

A dunavizes után említsük meg minden célzás nélkül a két testvérváros közismert alakját, a tejeslányt, vagy mint akkor nevezték, a »milimárit.« Paur 8. lapján úgy látjuk, hogy hosszú rúdon két tejesedényt cipe- és pedig olyat, amely annak idején sárgarézperemes volt. Egyébként a Hazánk 's a Külföld¹¹⁴⁾ pontosan felvilágosít a tejesekről, kik mint uccai figurák, vagy húsz éve tűntek el Budapestről. Kocsival szállították a városba a tejet. »Hófehér, magas, fent szűkebb alakú faedények vannak ragyogó sárgarézbronzsokkal és fafedőkkal a szekéren. Ez az előkelő tejáros.« »A második számú szamarháton szállít házról-házra, a harmadik karján itczével, lakásról-lakásra jár és éles hangan kiáltja: »friss tejet vegyenek«, a negyedik fajta tejáros a »kapu alatt árul s tejhabet verve várja a vevőket.«

16.

A pesti uccai árusok egy nagy csoportja a tótokból került ki. Ők a »couleur locale« fontos elemei. Ezek a kedves, jellegzetes figurák úgyszólván mindent árusítottak és igen közkedvelt alakjai voltak városunknak, de már régen eltűntek. Vas Gereben kedélyes karikatúrában ismerteti a bocskoros tótok minden fajtáját:¹¹⁵⁾ »Ezek azon emberek, akik elkezdve

a Kriván aljától, széles hazánkon végig kalandozva, annyi nyomornak vannak kitéve s még is sárgás arcukon elégedés honol. Trenchén és Árva megyék vándor lakosai. Nézzék önök az egyszerű arcot, melly a szűk karimájú, gömbölyeg kalap alól egész sárgaságában kitekint; domború mellére szennybarnította vászoning tapad, derékon sárga rézzel tarkázott szíjjal összezsatosolva. Izmaikat színehagyott pokróczszövet fedi, mellynek végén felhasított oldalát sárga kapcsok tartják egybe. Szíjjal tűzdelt bocskora egyforma lépései közé csosszantja a szuszogi taktust. Ilyen, vándortótjainknak egytől-egyig egymáshoz hasonlító öltönye; s csak az a különbség köztök, hogy az apró kereskedelemnek külön ágaiban foglalkoznak. Az üvegesnek lassú lépéseivel együtt lötyög üveg-szatyra, mellynek szalmás osztályiból majd tátottszájú itzés, zöld ivópohár, sótartó; majd ismét hosszúnyakú héber kacsintgat kifelé. — A gyolcsosnak erős vastag vászomból készült zacskójában különfajú vászonfaj rejlik. A bicskásnak erős mellén lóg a fahéjból font kosár, mint raktára a bicsakkereskedésnek, a széles pilinga kaczerán hegyére bökve kínálkozik a vevőnek. A másik fehér-csíkos pokróczot gömbölyegbe hengergetve cipel széles vállain: a lenge szellőnél pedig a süveg csizmapárok hintálódnak, alkalmatlanságára a türelmes gazdának. A drótos, mint Árva megyének kimeríthetetlen szeszélyű legcsintalanabb fia, tenyéryi széles szíjon hurcolja szennyes tarisznáját, melly egyszersmind műhelye. Kalapkarimáján néhány sodronyfűzet vesztegel.«

Egy meglehetősen szűk utczában harsányon kiált az egyik: »ulájt, ulájt!« míg a szomszéd oldalon, a másiknak tág torkából ömlik a: »sájtut, sájtut, vegyinek, sájtut.« Majd kiszorulnak egy tágasabb térre, ahol bicskásunk éles hanggal kínál-

17.

gatja áruikat és éles hangja közé vegyül az apró zacskók közüldögélőnek kínálgatása: »májuranná-pilyvát, asszonyom, pilyvát, bursot, paprikát.« A harmadik utcában kényesen lépegetve látjuk az üveget, aki az ajtókon harsogja be: »Vegyum ketik üvegnok, zasszonyum sutartut.« És alig hangzik el a fülhasító kiáltás, máris halljuk: »ducsot vegyum ketik, sipkét!« De mindannyi közt a legpajzánabb a drótos. A drótot leginkább a gyenge oldalán érinti a csintalan utca-gyermek, ha kérdezi: »verébre való patkó van-e? Ekkor jaj a gyermeknek, ha drótosunk elfoghatja, mert ugyancsak megkísérti, hogy az ingerkedőnek fejcsőre erősen áll-e? Mindannyinak saját hangját visszakiabálja az utcán ácsorgó gyermekcsoport, csúfolódó kifejezések házról-házra kísérik a vándortótokat, de még is milliónyi karcolásait a különczködő világnak, békén túri a sorsnyomta zabkenyeres.«

Emlékszünk még rá, úgy harminc-negyven év előtt szerepelt, sőt Paur is ábrázolja (a 3. és 11. lapon) a gyümölcsös tótot, aki úgy ősz felé nagy puttonyban árulta a jóízű szotyós körtét, télen meg aszott gyümölccsel házalt.

A drótotót, aki egérfogót is kínál »reini-bindli« »hoffner flick.«¹¹⁶) Paur (12., 3., 8. lapján) munkaközben ácsorogva, a rájuknézve veszélyes kutyát kergetve, teljes kosztümdíszben mutatja be. Ezt a tótocskát Bikkessy hosszú szöveggel ismerteti.¹¹⁷) Prónay is sok érdekest tud róla,¹¹⁸) így többek között azt, hogy: »Mária Terézia óta járkálnak, Rovne, Delhepole, Nagy Divina, Kolorovitz, Zarjetz, Keblo és Szvedernik a szülőfalujuk és vagy 3000-en veszik kezükbe a vándorbotot, összejárják a világot. Német-, Svéd-, Norvég-, Franciországokba is eljutnak de akad közülük New Yorkban is. Szokásaik közé tartozik, hogy asszonyaik jó darabon elkísérik és

18.

Honművész¹²²⁾ szerint minden kiáltása valami makacs csukláshoz hasonló, amint a napraforgó vagy lenmagolajat kínálja, amit »igen ízletesnek mondanak, savanyú káposztába.« Egyébként az olajos télen nem tartózkodott Pesten, csak úgy farsang táján, csipős böjti szelek idején szokott megjelenni és házról-házra járni. Az olajos egy másik fajtájáról részben Csaplovics nyomán Prónay közöl rendkívül érdekes adatokat¹²³⁾ Magyarországra, Angliába és Prónay szerint Oroszországba, Szibériába, sőt Kínába is elvetődnek. Ennek az olajosnak az eredete znióváraljai jezsuitákra vezethető vissza. Ezek a szerzetesek patikájukban híres olajokat készítettek. Mikor a kolostor megszűnt, akkor a tót parasztok kezdték gyártani és hátukra szerelt kis ládikában üvegekben cipelték mindenfelé. Terpentin, kő, rozmarin, köménymag, babér, stb. olajat csodaelixirként többek között fogfájásra árusítottak és szerelmi bánatot éppen úgy, mint megbetegedett házi állataikat gyógyították vele. Böhm Pál is rajzolt olajost, ki a melléírt szöveg szerint: »o-laait, o-laait« kiáltva kínálja portékáját.¹²⁴⁾

A pestbudai zsánerfigurák egyik legérdekesebbje, akik ugyancsak régen elmaradtak a fővárosból és már az öregek sem emlékeznek rájuk, a fenyőmadár-árus tótok, afféle papagenók voltak. A »Kranavettes« atyafiak, amint a pesti burgerek nevezték, árusították az ízletes húsú apró szárnyast, »Kronawit kauffte Herrn« kiáltással.¹²⁵⁾ Becsavarogták az egész várost, tele puttonnyal hordozván a csemegét. A fenyőmadár-árus téli vendége volt Pest-Budának. Paur szemléltetően mutatja be ezt a nyomorúságos, de kedves alakot (18. lap.). A szakácskönyvek ennek a pikáns ízű madárnak elkészítésével bőségesen foglalkoznak, így például Emich Nemzeti Szakácskönyve 1846-ban egyszerre két receptet is közöl a pestbudai ínyencek számára. — Schmall Lajos könyve után indulva¹²⁶⁾ Krametzvogel-utca kettő is volt Pesten. A Széchenyi-utca előbb Veréb-, később

19.

1820 után Fenyvesmadár-utca sőt az Árpád-ucca is valamikor Fenyvesmadár-ucca volt.

A Pest-Budát járó bocskoros tótok közül még a borovicskásat említsük meg, akit a 6. lapon ábrázol Paur, hátán lapos hordóval, tölcsérrrel kezében; keresve a gyomorfájósakat, étvágytalanokat és kólikásokat. A kép alá, a borovicskás kiállítását félreértve, rajzolónk »Dorovicskát« írt.

Ha pedig még megemlítjük a pestbudai uccákat végigfurulyázó kosaras tótót, amelynek Brand bécsi uccai figurái közül a gyékényes, a: »Schlowack Rohrdecker« felel meg, úgy uccai tót árusainkkal végeztünk is.

Már mondtuk, hogy Paur képzeletét a cigány, mint külön fajta állandóan izgatta. Nemcsak mint zenészt, bandában rajzolta, hanem egyedül is. Amint a tótokkal építési munkái közben, szálfákat szállító tutajosok és kőművesek alakjában találkozott, úgy gyakran láthatta a cigányokat, akik szeges vaskampót, pesti nyelven »klampfnit« árultak az épülő házak körül. Mert a sátoros, vándor, teknőkészítő, lócsiszár, kupeckedő, vályogvető és zenész mellett az üstfoltozás mesteriségét is űzték a cigányok, akik, ha más munkájuk nem volt, szeget, horgot is készítettek vasból. Bikkessy leírja a cigánykovácsot és a szegkészítés módját.¹²⁷⁾ A cigánynak ezt a munkásfajtaját megbecsülték; Tóth Endre még meg is éneкли:¹²⁸⁾

*»Reng a föld a csattogástól,
Csak egy ingújj sejteti, hogy
Ott erős kar kalapácsol...
Gyorsan mozog le s fel,
Veri vasát, mert felesel.«*

Hogy az uccán kiáltozók galériáját, anélkül, hogy egyenként hosszasan fejtegetnők az uccai alakokat, akik Pesten, Budán, legtöbbször, mint árusok szerepeltek némiképp kiegészítsük, említsük még meg azok egyikét-másikát, akiket Paur nem rajzolt le. A favágók Furkát szerint a Rókus-utcában laktak s igen nagyurak voltak, akik »parókásnál fodorittatták hajukat«, ha a »gatyások báljára«¹²⁹⁾ mentek. Közismert volt az éjjeli őr, az alabárdos boltőr vagy bakter.¹³⁰⁾ A »krumplikáf«-ot ordító burgonyaárus,¹³¹⁾ »Gloss schärben«-t kiabáló üvegcserepes,¹³²⁾ a handlé, esernyő javító az egyetlen uccán-bolyongó, aki nem elad, hanem vesz,¹³³⁾ a piliscsabai »reibsandos«,¹³⁴⁾ a »strókauf«-ot utcahosszat kiáltó szalmás,¹³⁵⁾ aki vagy még harminc esztendővel ezelőtt igen keresett volt, mert a »stroh-zsák«-hoz bőven kellett a zsúpszalma. A faszenes »kólit«, a fűrészélesztő ráspolyozó »szokfalt« ordított.¹³⁶⁾ Az örökké lármázó, önmagukat kínáló nagyrudas meszelő asszonyok a Deák-téren álldogáltak.¹³⁷⁾ A hirlapáruló rikkancs, kiről Arany is írt verset, a kintornások,¹³⁸⁾ a csonka honvéd hárfás,¹³⁹⁾ az udvari énekes,¹⁴⁰⁾ a koldus, akiről Arany így ír: »Küszöbről-küszöbre járok, hol be, hol ki...«, a verklis, aki Don Juan-ból játszott fogatlan hamis hangú hangszerén,¹⁴¹⁾ a hídszolga¹⁴²⁾ és akinél a páros vagy páratlant húzták, a kucséber, kosarában többek között a csigával kirakott datolyásdobozzal, a cipőtisztogató, a hordár, a fehér gyolccsal bekötöttfejű, meggyfaszipkát, fezt és kést áruló bosnyák, a »helve-helva«-t kiáltozó, bugyogós szerb édességárus. A gesztenyeárus olasz,

»akinek füle olasz ízlés szerint ki van fúrva«, »kék bojtos, vörös« bersaglieri sipkát hord, és mindenkit túllármázva »marroni arrosti« »heisze Kasztanien«-t, ajánl,¹⁴³⁾ a fehér lószőrös kossuthkalapos, »konstábler«, aki különösen az uccai árusokra vigyázott fel, ő a rendőrök elődje, s a rákok — amint Furkát nevezi a városi hajdúkat — mind réges-rég eltűntek Buda és Pest uccáiról.¹⁴⁴⁾

A rövid kitérés után még egy-két Paur-rajzot kell ismertetnünk, azokat, amelyek, mert az építkezéssel függtek össze, »szívügyei« voltak. Igen, azokkal az építkezésekkel, melyeknek stílusa a nádorispánstílus, amelyet ma különös tisztelettel, áhítattal nézünk. Ennek a pestbudai, nemes architektúrának kialakításánál kétségtelenül Paurnak is volt szerepe.

A kor alkalmi verselője már 1829-ben így jellemzi az építést:

*»Die Architekten unserer Stadt,
Sie Hessen vieles hoffen,
Wetteiferten recht in der Tat,
Sie haben sich übertroffen.«¹⁴⁵⁾*

Az egyik, építéssel összefüggő Paur képen (3. lap), köveket cipelő magyar és tót alakokat, fején dézsát cipelő lányt, s az állvány alatt részeg tótot látunk. A Paur által »Maurerszene Nro 1«-nek jelölt lapon (5. lap) habarcsot kevernek és szerteséjjel heverő szerszámok, valami olyanszerű rendtelenségben hevernek össze-vissza, mint amilyent az Életképek¹⁴⁶⁾ is igen megró: »Budán, a Krisztinaváros elején a Szarvas-kávéház közelében nagy házat építenek, s szemközt ezen házzal ismét, egy szinte nagyobb ház van épülőben s miután e tájakon soha nyoma sincs a rendőrségnek, az építés folyik a legnagyobb kényelemmel, mivel az egyik ház építőszeri a fél utca szélességét elfoglalják, igen természetes, hogy a másik ház építőszeri az utca másik felét foglalják el, mi az arrajárókat azon kellemes dilemába hozza, hogy vagy gimnasztikai gyakorlatokat tartsanak a halomrarakott köveken s szálfákon keresztül, vagy a Várnak, vagy kerteknek vegyék útjokat.«

Az építőtevékenykedés nagy, Pest-Buda kezd nagyváros lenni, bár elhisszük, hogy egyelőre még sok minden nincs rendjén, amit éppen úgy, mint az Életképek a korabeli többi folyóiratok is állandóan pertraktálnak. A házépítés ma is gond, de egyúttal nagy öröm, éppen úgy mint Paur korában. Ennek az örömnek kifejezője az a rajza, amelyet »Nachtzeichnung«-nak nevez s »Maurerszene Nr. 2.«-nek jelez, amelyen egy pesti Dunaparton épülő ház bokréta-ünnepélyét örökítette meg. (1. lap.) Cigány mellett mulatnak a kőművesek és a cilinderes urak — talán Paur is közöttük — nézik a vigasságot. A Dunán gőzhajó. A távolban a Vár és a budai hegyek látszanak. A bokréta vagy tetőünnepély, azaz a »Gleichni« a munkások nagy öröme. Pestbudai szokás szerint ezen a napon dupla napibért kapnak s nagyokat esznek-isznak, az építkező jóvoltából. Mindez pedig a bokrétafa alatt történik, amelyet az épület legmagasabb csúcsára tűznek, színes kendőkkel aggatnak tele; a házas kőművesek a kendőt hazaviszik asszonyaiknak, a nőtleneké a színes szalag, akik azt lányismerőseiknek ajándékozzák. A bokrétaünnep és a májusfa, majálisra, között mintha valami kapcsolat volna. Minden bizonnyal mindkettő az ősi szimbólumra, az élet fájára utal. Az új épületre Paur rajzán is feltűzték Pest-Budán az élet-fáját, mert abban az épülő házban majd új élet veszi kezdetét.

*

Paur szeretettel és nagy igyekezettel rajzolt. Nem rosszabb rajzoló mint a többiek, akik hasonló dolgokat szoktak papírra vetni. Tetszetős rajzaival akarva-nemakarva a budai és pesti életből nyújt képet. Igénytelen vázlataival ismereteinket

ebben az irányban gazdagítja. A 30-as s 40-es évek folyóiratai tele vannak ilyen jelenetek, alakok leírásával, de illyenszerű zsánerfigurák a sokszor idézett Bikkessyn kívül, alig akadnak és így Paur sok apró rajzával, mintha a harmincas évek folyóiratait kiegészítené. Ezért válnak ezek a kis rajzok számunkra becsesté. Művészi értéke nem nagy, de kultúrhistoriai vonatkozása pestbudai szemmel nézve jelentős. Higgadtan, nyugodtan rajzol, a rögtönzésnek szinte nyoma sincs vázolatain. Paurnak nem szenvedélye szépségeket felfedezni. Alakjait néha több oldalról veti papírra, aprólékosan, úgy, amint kedvét leli benne. Életképecskéi olyanok, mint ahogy ő a jeleneteket kispolgári szemmel nézte; affektálás nélküli, természetes, nem szellemeskedő, páthos és ünnepélyességnélküliek. Szerény és sohasem ízléstelen, nem is frivol rajzok ezek, amelyeket kedves időtöltésként készített. Nem nagyon keresi a témát, azt rajzolja, ami naponta körülveszi, ámde azzal, hogy korát, környezetét szerette — bár neki erről sejtelve sem lehetett — számunkra nemcsak érdekes, de tanulságos dolgokat is örökített meg.

Jegyzetek.

- ¹⁾ A Föv. Könyvtár évekkel ezelőtt vásárolta ezt a convolutomot és B 741/8. sz. alatt őrzi.
- ²⁾ Thieme—Becker : Künstler Lexikon. Bd 26. 305 l.
- ³⁾ Fővárosi Levéltár. (Int. 5910.)
- ⁴⁾ Friedrich Gaertner. 1792—1847.
- ⁵⁾ Joseph Kornhausel. 1782—1860.
- ⁶⁾ Nem tévesztendő össze Pauer János György, vagy Paur János György építésszel, aki a Szent Péter és Pálról nevezett óbudai templomot építette. Lásd : Schoen A., Óbuda multjából. Bp. 1935. 19. l. Némethy Lajos : A pesti főtemplom története. Bp. 1890. 269. l.
- ⁷⁾ Hild József építőmester műszaki rajzolója. Pestbudai emléklapok. Bp. 1928. 94—96. l.
- ⁸⁾ Marczievicz Erzsébet : A pesti Ferenciek-terének kútpályázata. Bp. 1931. 29—30. l.
- ⁹⁾ Ugylátszik e két, fekete-fehérral festett vázlatát egy napon készítette.
- ¹⁰⁾ Fővárosi Könyvtár metszetgyűjt. F. I. 4. sz.
- ¹¹⁾ Mint ismeretlen rajzolóművész munkáját közli a »Magyar Művészet«, 1929. 608. l.
- ¹²⁾ Fővárosi Könyvtár metszetgyűjt. Bq I. 27. sz. Jelzése : Nach d. Natur aufgen. v. M. F. v. Paur 1937. Auf Stein gez. v. Bergmann. gedr. v. Lacroix.
- ¹³⁾ V-i Barna : Dalok a gözhajón. »Hönművészet« 1839. 81. sz.
- ¹⁴⁾ Kazinczy pesti útleírásából. Bp. [év. n.] 10. l.
- ¹⁵⁾ Barabás Miklós emlékiratai. Bp. 1902. 142 l.
- ¹⁶⁾ Hazai s Külföldi Tudósítások. 1834. VIII. sz.-hoz mellékelte egykorú hirdetés.
- ¹⁷⁾ Herbert Bismarck : Fürst Bismarck Briefe. Stuttg. 1900.
- ¹⁸⁾ H. C. Andersen : Sämtliche Werke. Bd III : eines Dichters Bazar. Braunschweig, 1848. 170 l.
- ¹⁹⁾ Franz Schams : Vollständige Beschreibung d. königl. Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821. 109. l. & Vollst. Beschreibung d. königl. Freyen Haupt-Stadt Ofen in Ungern. Ofen, 1822.
- ²⁰⁾ Schams id. m. 115. l.
- ²¹⁾ »Pester Leben« Polka Mazur f. Piano-Forte v. Wilh. Krahn. Föv. Könyvt. zenei gyűjt.
- ²²⁾ 1821. 148. l.
- ²³⁾ Schams id. m. 368—369. l.
- ²⁴⁾ Kazinczy id. m. 23. l.
- ²⁵⁾ A magyar paraszt iránti érdeklődés régi keletű. Egyik első nyoma az augsburgi Mart. Engelbrecht (1684—1756) még a 18. század első felében készült metszete : Ein ungarischer Ochsen Knecht, melyet négy soros vers is kísér : Es braucht der Ochsen-Knecht sein grosses Messer zwar — Nur zu der Ochsen Schlacht wann sie umbrauchbar werden. — Doch legt er manchen auch erblasst auf die Erden — und schützt sich damit wann er ist in Gefahr.
- ²⁶⁾ Borowsky Samu : Magy. Orsz. vármegyéi. Esztergom vm. Bp. [év. n.]. 3. l.
- ²⁷⁾ Vályi 1796. közli Rados Jenő : Magyar kastélyok. Bp. [1922]. 230 l.
- ²⁸⁾ Rados közli : »Reminiscenza di una rapida corsa a Bajna comitato di Gran in Ungheria nel mese di giugno dell' anno MDCCCXXXVI.« alapján. »... Architetata dietro i concipienti del Sig. Conte Sándor dall'architetto Sig. Hild, il quale diffonde valentemente il buon gusto nell' Ungheria sua patria mediante gli edifici sacri e profani che vi va costruendo segnatamente a Pest...«
- ²⁹⁾ Bikkessy—Timlich : Pannoniens Bewohner in ihrem volkstüml. Trachten. Wien. 1820. Magyar parasztot ábrázoló karcain ugyanígy látjuk.)
- ³⁰⁾ Bátky—Györffy—Visky : A magyarság néprajza. I. k. Bp. [év. n.] 381. l.
- ³¹⁾ U. o. 393. l.
- ³²⁾ August Ellrich : Die Ungarn wie sie sind. Charakterschilderung dieses Volkes. Berlin. 1831. 199. l.
- ³³⁾ Jankovich Anton : Pesth u. Ofen mit ihren Einwohnern. Pest. 1838. 17. l.
- ³⁴⁾ 1870. 17. l.
- ³⁵⁾ Magyarság néprajza. I. k. 105. l.
- ³⁶⁾ Bikkessy id. m. Pl. 62.
- ³⁷⁾ Bikkessy id. m. 23. l.
- ³⁸⁾ Bikkessy id. m. 47. l.
- ³⁹⁾ Csaplovics J. : Gemälde v. Ungern. Pesth. 1829. 17. l.
- ⁴⁰⁾ Szinnyei József : Magyar írók. Bp. 1893. II. k.
- ⁴¹⁾ Ellrich. id. m. 51. l.
- ⁴²⁾ Ellrich. id. m. 55. l.
- ⁴³⁾ Bikkessy id. m. 17. l.
- ⁴⁴⁾ Nemzeti Kalendárium. 1817.
- ⁴⁵⁾ Bismarck már idézett levelezésében.
- ⁴⁶⁾ 1856. 172. l.
- ⁴⁷⁾ Bikkessy id. m. 39. l.
- ⁴⁸⁾ Prónay G. : Skizzen aus d. Volksleben in Ungarn. Pesth. 1855. 19. l.
- ⁴⁹⁾ Bikkessy : id. m. 14. l.
- ⁵⁰⁾ Bismarck idézett levelei.
- ⁵¹⁾ Ellrich id. m. 188. l.
- ⁵²⁾ Bikkessy id. m. 2. & 14. t.
- ⁵³⁾ Ad. Schmidl : Reisehandbuch durch d. Königreich Ungarns. Wien 1835. 167—168. l.
- ⁵⁴⁾ Prónay id. m. 101. l.

- 94) Patasich Josef: Szabad királyi Pest városának leírása. Pest. 1831. 6. l.
 95) Ad. Schmidl: id. m. 167—168. l.
 96) 1829. I. f.
 97) Csaplovics id. m. 83. l.
 98) Karl Müller: Pest wie es leibt u. lebt. Pest. 1855. 45. l.
 99) Jos. Andr. Dorffinger: Wegweiser f. Fremde u. Einheimische durch d. Königl. Freystadt Pest. Pest. 1827.
 100) Müller id. m. 42. l.
 101) Schmidl id. m. 168. l.
 102) Csaplovics id. m. 84. l.
 103) Müller id. m. 33. l.
 104) Vasárnapi Ujság. 1859. 391. l.
 105) Világ. 1841. Aug. 14. n.
 106) Prónay id. m. 103. l.
 107) 1859. II. k. 246. l.
 108) Müller id. m. 71. l.
 109) Schmidl id. m. 180. l.
 110) Nagy Ignác: Dunaparti élet. *Életképek*. 1844. 276. l.
 111) Képes Ujság. 1860. 426. l.
 112) Jelzése: F. V. 5.
 113) Prónay id. m. 105. l.
 114) Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Kiad. Bristits Frigyes. Bp. [év. n.] 80 költemény.
 115) Müller id. m. 54. l.
 116) Müller id. m. 70. l.
 117) Jókai Mór: Aranyember. Bp. [év. n.] I. k. 12—13. l.
 118) Ellrich id. m. 149. l.
 119) Otto Pirch: Reis-Mittheilungen aus Ungarn und Italien. Berlin. 1835. 24. l.
 120) Bismarck id. lev.
 121) Mocsáry Lajos: Magyar társasélet. Pest. 1855. 78. l.
 122) Prónay id. m. 31. l.
 123) A Fővárosi Könyvtár zenei gyűjteményének egyik kottáján, Schubert—Liszt: Melodies Hongroises címlapján levő rézkarcon (50-es évek) négytagú cigányzenekart látunk. Ugyanitt Parkas Miska: Aszódi emlék címlapján öttagú, míg a Jántsý v. Lotz Ungarische National Tänze címlapján kilenc tagú cigányzenekart ábrázoltak.
 124) Ellrich id. m. 191. l.
 125) Pirch id. m. 25—27. l.
 126) Csaplovics id. m. 224—225. l.
 127) Még Petrics András. Buda és Pest remek réz. metszetén, mely 1820 táján készülhetett, is látunk az őr nép mellett zsánerfigurát. Fővárosi Könyvtár metszetgyűjt: F. I. 13.
 128) Az olasz az utcai kikiáltót »gridatore«-nak, ha hivatalos dolgot is közöl, »banditore«-nak nevezi.
 129) A Fővárosi Könyvtár metszetgyűjteményében egy Buda visszafoglalásával kapcsolatos érdekes karcon, (Jelz. VII. 6.) azt látjuk, amint egy sereg ember pénzt nyújtogat a turbánt áruló ciarlatánónak, aki ugyancsak két kézzel kínálja áruját. A humoros lap felírása: »Chi Vol il Turbantin per mascherarsi... Il ciarlatano venuto da Buda... Settembre 1686.« A karcc egyébként Mitelli munkája.
 130) Utaljunk itta Joh. Christ. Brand rajzai után készült metszetekre: Zeichnungen nach d. gemeinen Volke bes. d. Kaufruf in Wien 1775. 40. l. — Annibale Caracci: Le arti di Bologna. Roma. 1740. — David Heriberger: Zürcherische Ausrufsbilder. Zürich. 1749—1751. — Christ. Suhr: Der Ausruf in Hamburg. Hamburg. 1808. — Gaetano Zomponi: Le arti che vanno per via nella città di Venezia. Venezia 1753. stb.
 131) Schams id. m. 469. l.
 132) Brand idézett karcai között ábrázolt perccárust, az is sípol.
 133) Müller id. m. 28. l.
 134) A' tudós Palotz, avagy Furkát Tamásnak Monosbélbe lakó sógorurához írt levelei. Pest 1803—1804. 25. l.
 135) Fővárosi Könyvtár zenei gyűjt.
 136) Takáts Sándor: A Főváros alapította budapest Piarista-Kollegium tört. Bp. 1895. 246. l.
 137) Nagy Ignác id. m. 270. l.
 138) 1871. 369. l.
 139) Világ. 1842. aug. 10.
 140) Világ. 1844. Febr. 24.
 141) Világ. 1844. Jún. 12.
 142) Nagy Ignác: Magyar titkok. Bp. 1908. 55. l.
 143) Hogy az ucca tisztasága mennyire nagy kérdése volt a Pest-budaiaknak, arra jellemző, hogy még 1872-ben is a Magyarország 's a Nagyvilág Jankó János 40 karikatúráját közli az uccaseprőről.
 144) Furkát Tamás id. m. I. könyv. 31. l.
 145) Spiritus Asper et Spiritus Lenis. Panorama v. Ofen u. Pesth. Lpzg 133. 77. l.
 146) U. ott. 78. l.
 147) Furkát Tamás id. m. 2. k. 38—40. l.
 148) Magyarország 's a Nagyvilág. 1870. 80. sz.
 149) Prónay id. m. 104. l.
 150) Képes Ujság. 1860. 426. l.
 151) Magyarország képekben. 1870. 2. k. 114—115. l.
 152) Ország Tükre. 1864. 110. l.
 153) Hazánk 's a Külföld. 1868. I. 371. l.
 154) Vas Gereben: Életképek és darázs-fészek. Pest. 1847. 41—43. l.
 155) Müller id. m. 29. l.
 156) Bikkessy id. m. 14. t. 33. l.
 157) Prónay id. m. 57. l.
 158) Szana Tamás: Száz év a magyar művészet történetéből. Bp. 1901. 56. l.
 159) Bikkessy id. m. 5. tábla 23. l.
 160) Müller id. m. 29. l.
 161) Honművész. 1868. 421. l.
 162) Prónay id. m. 64. l.
 163) Hazánk 's a Külföld. 1871. 111. l.
 164) Müller id. m. 29. l.
 165) Schmall Lajos: Pest-Buda uccái és terei. Bp. 1906. 125. és 127. l.
 166) Bikkessy id. m. 56. l.
 167) Vasárnapi Ujság. 1856. 86. l.
 168) Furkát id. m. 38—40. l.
 169) Peisner Ignác: Budapest a 18. században. Bp. 1929. 290. l. Vasárnapi Ujság. 1870. 656. l. Jankó János rajza.
 170) Magyarország képekben. 1870. II. 121. l.
 171) Ugyanott.
 172) Ugyanott.
 173) Ugyanott.
 174) Müller id. m. 29. l.
 175) Ugyanott.
 176) Vasárnapi Ujság. 1871. 388. l.
 177) Magyarország képekben. I. 115. l.
 178) Vasárnapi Ujság. 1873. 356. l.
 179) Hazai 's Külföldi tudósító. 1867. 775. l.
 180) Magyarország képekben. 1870. I. 106. l.
 181) Peisner id. m. 290. l.
 182) Magyarország képekben. 1870. II. 121. l. és Vasárnapi Ujság. 1865. 41. l.
 183) Műfelett szerették a pestbudai alakokat a negyvenes években ábrázolni. Izelőtől említük meg a Pesther Schiffsbrücke Generbilder című metszetet, amelyet Clarot készített a »Spiegel« 1843. évf. számára. Ezen a metszeten a hajóhid pesti hídfőjénél nagy tolongást látunk. Főként őr asszony, cilindres úr, hídőr, esernyős házaló, puttonyos dunavizes asszony, csizmás paraszt, mesterlegény, katona, madárárus, cserepet kínáló asszony stb. ismerhetők fel.
 184) Joseph L...r: Der Spaziergang durch Pesth. (Lebensbilder 1829. H. 3. 15. l.)
 185) Életképek. 1846. Febr. 14. sz.

Képek jegyzéke

A zárjelben található számok a Max Paur-féle vázlatkönyv lapszámát jelzik.

1. 1. (9)	11. Dunai hajós. (2)
2. Dunai hajósok. (11)	12. Táncoló parasztok. (9)
3. Lovas parasztok. (1)	13. Utcaseprő rabok. (16)
4. Pestbudai bál. (7)	14. Drótostót. (8)
5. Bundás paraszt. (14)	15. Lámpásos gyerek. (18)
6. Csikós. (14)	16. Gyümölcsáros tót. (14)
7. Dinnyevásár. (10)	17. Gyolcsos tót. (25)
8. Bundavásár. (1)	18. Borovicskás tót. (6) tót. (18)
9. Lacikonyha jelenet. (8)	19. Virstliárus. (7)
10.10. Lacikonyhás asszonyok. (6)	

Pester und Ofner Typen aus den dreissiger Jahren des vergangenen Jahrhunderts

Zeichnungen von Max Felix Paur in der Stadtbibliothek Budapest

von *Johann Jajczay*
(Inhaltsangabe)

Unsere Studie befasst sich mit den Skizzen und Entwürfen eines aus Bayern stammenden technischen Zeichners, der in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts das Leben der Städte Pest und Ofen für sich und für die Nachwelt entdeckte und zu Papier brachte. Diese Skizzen und Zeichnungen sind um so wertvoller, als sie in einer Zeit entstanden, da solche Beobachtungen und Zeichnungen in Ungarn noch ziemlich selten waren. Von künstlerischem Standpunkt aus sind sie allerdings unbedeutend. Für seine Aufzeichnungen schulden wir dennoch Dank dem Künstler, der vom Drang beseelt, die Einwohner dieser Städte, ihr Tun und Treiben kennen zu lernen, durch seine, mit grosser Sorgfalt ausgeführten Zeichnungen uns ungarische Volkstypen der dreissiger Jahre des vergangenen Jahrhunderts festhielt.

Über sein Leben wissen wir nur soviel, wie er in einem Gesuch an den Magistrat der Stadt Pest über sich selbst schreibt. Demnach wurde Max Felix Paur 1807 im bayerischen Hinterbrücken geboren. Da er Maler werden wollte, besuchte er in München die Kunstakademie. Doch durch seine dürftigen Verhältnisse an der Fortsetzung seiner Studien verhindert, sah er sich gezwungen seinen Lebensunterhalt als Maurermeister zu sichern. Seine Studien an der Akademie beschränkten sich daher nur auf die Wintermonate. Akademie-Professor Gaertner in dessen Büro er arbeitete nahm sich jedoch seiner an und verschaffte ihm ein Stipendium. Später fand er bei dem Baumeister Wiedemann, der mit dem Bau der Ludwigskirche betraut war, Anstellung. Kurz darauf arbeitete er bereits mit dem kaiserlichen Baumeister Kornheusel in Wien, später in Pest bei den bedeutendsten Baumeistern seiner Zeit.

Am 3. Mai 1832 ist er bei Michael Pollack tätig, doch finden wir ihn bereits am 19. Juni im Dienst Josef Hilds. Hier zeichnet er die Pläne der Kathedralen von Eger (Erlau) und Szatmár, ferner die der Kirchen von Cegléd und Lovasberény.

Gleichzeitig arbeitet er an den Entwürfen mehrerer Gebäude in Pest und ist auch bei den Schlossbauten Hilds auf dem Lande tätig, u. a. bei dem Bau der Schlösser des Grafen Sándor in Bajna und bei dem des Grafen Teleki in Gyömrő. Seine Tätigkeit bei Hild und Pollack, diesen beiden hervorragenden Baumeistern ihrer Zeit ist ausserordentlich wichtig, 'sind doch die klassischschönen Gebäude der beiden Schwesternstädte Ofen und Pest Werke dieser Meister. Selbständig baut Paur die Maria Theresien Kaserne auf der Üllöer Strasse; er entwirft ferner dem Plan einer Donaubrücke, der auch bei dem Palatin Josef Gefallen findet.

Als Paur seine Strassentypen aus dem Leben der Städte Pest und Ofen zu Papier brachte, war gerade die Umwandlung der kleinen barocken Stadt zu einer Grosstadt im Werden begriffen. Auch Paur wurde vom Zauber der Schönheit dieser Stadt und vom eigenartigen Reiz ihrer Bewohner, dem auch alle reisenden Zeitgenossen unwiderstehlich erlagen, gefesselt. In den zeitgenössischen Wegweisern und Reisebeschreibungen sind umfangreiche Besprechungen über die Mannigfaltigkeit der Bevölkerung aufbewahrt. Die bunte Vielfältigkeit der Stadtbewohner reizte auch Paur und mehr als die Hälfte seiner Zeichnungen stellen verschiedene Typen der Bevölkerung dar. Diese Zeichnungen sind im Besitze unserer Bibliothek. Aller Wahrscheinlichkeit nach begegnete Paur diesen volkstümlichen Figuren während seiner Tätigkeit auf dem Lande, doch konnte er sie auch in Pest beobachten, boten doch die Märkte reichlich Gelegenheit dazu. Paur studierte die Volkstracht bis in ihre Einzelheiten. Auf einigen Zeichnungen finden wir auch die genaue Angabe der Farben, was in uns den Verdacht erregt, dass er ein Buch über ungarische Volkstrachten plante. Mit besonderer Vorliebe zeichnete er Marktszenen: die ungarischen Pferde-, Schweine- und Schafhirten; er hatte reichlich Gelegenheit diese auf den Viehmärkten um Pest, auf die bekanntlich nicht selten bis dreissigtausend Tiere aufgetrieben wurden, zu beobachten. Die Melonemärkte, die Garküchen, die Werbungen erregten sein Staunen, Zigeuner, ungarische Tänze und die eigenartigen ungarischen Belustigungen bildeten oft den Gegenstand seiner Darstellungen. Gerne streifte er auch am Donauufer umher, um die kommenden und gehenden Schiffe, das bunte Treiben auf den Schleppern in den Donauhäfen zu beobachten. Zu sehen gab es hier allerdings genug, da damals alljährlich bis an achttausend vollbeladene Schiffe in die verschiedenen Häfen von Pest und Ofen einliefen. Durch die Zeichnungen Paus blieben uns urwüchsige Typen der beiden Schwesternstädte erhalten: die verschiedenen Strassenhändler und Ausrufer, die Höckerin, der Strassenkehrer, die damals aus der Reihe der Sträflinge hervorgingen und die eigenartigste Figur unter allen: der Donauwasserträger; ferner die slowakischen Strassenhändler, die Obst, Linnenzeug und Wacholderbranntwein feilboten und den immer heiteren Rastelbinder hielt er alle fest. Unter seinen Zeichnungen finden sich naturgemäss, — da es doch sein Fach war, — auch solche, die den Hausbau betreffen: das Ziegeltragen, das Mörtelrühren und jene Szene des Dachgleichenfestes, bei dem man an der höchsten Stelle des im Bau begriffenen Hauses den »Lebensbaum«, das Sinnbild des neuen Lebens, aufstellt.

Paur zeichnete sehr eifrig und seine Federzeichnungen sind nicht schlechter, als andere zeitgenössische Zeichnungen. Sie bereichern jedenfalls unsere Kenntnisse über die Einwohnerschaft von Pest und Ofen. Es soll wieder betont werden, dass seine Zeichnungen für uns in erster Linie von kulturgeschichtlichem Standpunkt aus wertvoll sind. Besonnen und ruhig, frei von jeder Feierlichkeit, aber auch von jeder Improvisierung führte er seine Zeichnungen aus, nur das aufs Papier werfend, was er für gut erachtete. Seine Zeichnungen bezeugen, dass er dieses Leben liebte. Durch seine Arbeiten lernen wir die Volkstypen der dreissiger Jahre des vergangenen Jahrhunderts kennen. Darin besteht eben ihr Wert.